

MARX—ENGELS MŰVEI 4. KÖTET

A kötet Marxnak és Engelsnek 1846 áprilisától 1848 márciusáig megjelent műveit tartalmazza. Ez a két év a proletariátus forradalmi harca és a kommunista mozgalom kibontakozása szempontjából rendkívül jelentős időszak kezdetét jelenti. 1830-tól világossá vált, hogy a burzsoá mozgalom immár minden forradalmi szerepét eljátszotta. A szabadság és egyenlőség megígért birodalma helyett féktelen burzsoá reakció, minden haladó mozgalom kíméletlen elfojtása, a haladó pártok sorozatos veresége jellemezte az európai status quot. A világot forradalmasító burzsoázia ott, ahol hatalomra került, egyszerre teljes erejével megbénítani törekedett a történelem mozgását. 1840-től azonban lassan felenged a politikai dermedtség. Angliában, Poroszországban, Belgiumban, Franciaországban egyre gyakoribbak és egyre hevesebbek a fennálló rend elleni támadások, míg 1846—47 végre olyan helyzetet teremtet, amelyben nyilvánvaló a demokratikus és szocialista erők nagy előretörése, olyan helyzetet, amely ugyan egyelőre nem oldott meg egyetlen kérdést sem, de élesen elhatárolta egymástól a pártokat és „az összes kérdéseket úgy tette fel, hogy most meg kell oldani őket”.

Ebben a történelmi szituációban természetes, hogy Marx és Engels tevékenységének középpontjában a forradalmi politikai tevékenység és az e tevékenység által felvetett égetően fontos elméleti kérdések megoldása áll. Az „Association démocratique” szervezeti keretein belül a nemzetközi demokratikus mozgalom központjának kiépítése, a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság aktív harca, az 1847-ben megalakult Kommunista Szövetségének elvi és gyakorlati irányítása, kíméletlen elvi harc a különböző reakciós szocialista irányzatok ellen — ennek a sokoldalú tevékenységnek tükrözi az a szerteágazó, magasszintű publicisztikai tevé-

kenység, amelyet Marx és Engels ebben az időszakban kifejtett, de ezt tükrözi az a két nagyobb elméleti munka is, amelyet a 4. kötet tartalmaz: „A filozófia nyomorúsága” és a „Kommunista Kiáltvány”.

Ez a két év azonban a forradalmi politikai tevékenységen kívül s attól elszakíthatatlanul — a marxista elmélet, és pedig a marxizmus mindhárom alkotórésze: a dialektikus materializmus, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus fejlődése szempontjából is rendkívül nagy jelentőséggel bír. Ennek az időszaknak irodalmi művei már korántsem csupán egy forradalmi demokratikus állásponton való túlhaladást, a marxizmus alapvételeinek lerakását jelzik: itt már lényegében egy kialakult, kidolgozott, érett elméletről van szó, amely azonban a természet és a társadalom valóságos törvényeire támaszkodva, szükségszerűen magába zárja a továbbfejlődés lehetőségének mozzanatát is. Bár természetesen a marxizmus kialakulásának minden szakaszán kimutatható ez, a 4. kötet, éppen mert már egy bizonyos szempontból lezárt elmélet talaján jött létre, a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy marxizmus és társadalmi-történelmi gyakorlat egyrészt, a marxizmus alkotórészei másrészt, szervesen feltételezik egymást, elszakíthatatlanok egymástól. Ez a kapcsolat korántsem egyszerű, nem szorítható be egyetlen sémába sem. Marx és Engels a reális élet, a történelmi és társadalmi gyakorlat talaján állva bírálják és haladják túl az idealista hegelianizmust. Egy lényegében materialista és dialektikus világszemlélet viszont segít megérteni a társadalmi jelenségek lényegét és feltárni a történelmi fejlődés dinamikáját. A proletariátus történelmi szerepének megértése, egy új társadalmi rend megteremtésének szükségessége azonban csak akkor válhat tudományosan megalapozottá, ha az a társadalom gazdasági struktúrájának, a

gazdasági fejlődés törvényeinek mélyreható elemzésére épül. Láthatjuk, hogy társadalmi és egyúttal logikai szükségszerűség vezeti el Marxot a marxista politikai gazdaságtan megteremtéséhez. Ezzel azonban a folyamat korántsem lezárva. 1846-ra Marx lényegében kialakította a maga közgazdasági nézeteit. A 46—47-es évek élénk társadalmi mozgalmai, e mozgalmak szülte elméleti szükségletek éppen ezeket a nézeteiket és az ezekre épülő társadalmi-politikai következtetéseket állítják sürgetően a középpontba. „A filozófia nyomorúsága”, amely a marxista politikai gazdaságtan alapjainak első polemikus kifejtése és a „Kommunista Kiáltvány”, a történelmi materializmus és a tudományos szocializmus e ragyogó elméleti műve között ilyenformán szoros kapcsolat van. A történelmi materializmus, amely alapja a marxista politikai gazdaságtani nézeteknek, teljessé, tudományosan megalapozottá éppen a politikai gazdaságtan kidolgozása révén válik. Sőt, az egész marxista filozófia is tulajdonképpen csak ebben a szerves egységben válik határozott, tudományosan, bizonyítható, átfogó dialektikus materialista világnézetté, amely minden további tudományos kutatás és az ezekre támaszkodó gyakorlati tevékenység alapja lehet. Így érthető, hogy a kötet szinte minden egyes tanulmányának és cikkének, még ha közvetlen filozófiai kérdéseket nem is vet fel — filozófiai jelentősége is van.

„A filozófia nyomorúsága”-t Marx 1846—47 telén írta, válaszként Proudhon: „A nyomor filozófiája” c. 1846-ban megjelent munkájára. Amellett, hogy a szocialista mozgalomban jelentős szerepet játszó Proudhon reakciós kispolgári nézetei leplezésének önmagában is nagy jelentősége volt a kommunista mozgalom fejlődése szempontjából, ez a mű alkalmat jelentett arra, hogy Marx kifejtse Proudhonnal szemben a maga közgazdasági nézeteit, másrészt, hogy a hegeli dialektikát is eltorzító idealista proudhoni filozófiával szembeállítsa a maga dialektikus materializmusát.

Mi a lényege annak a kispolgári anarchizmusnak, amelynek Proudhon képviselője? Áldialektikával átitatott idealista filozófiai alap, ezen az alapon a társadalmi jelenségek igazi tartalmának és mozgásának tökéletes meg nem értése + jámbor kispolgári óhajok a kiáltó társadalmi ellentmondások egyenlősítő intézkedések révén történő megoldására. Proudhonnál mindez „tudományos alapon”, a közgazdasági kategóriák elemzése útján, amely kategóriák proudhoni elemzése önként, „természetes úton” elvezet „az egyenlőség szent birodalmába”. Központi kategóriák ezen az

úton a használati és a csereérték, e kettő viszonya, majd a konstituált érték, amely Proudhonnál használati érték és csereérték ellentétének feloldásaként, e kettő szintéziseként szerepel. Marx könyörtelenül leleplezi Proudhon „történelmi-leíró” módszerének történelmietlen, szubjektivistá voltát és bebizonyítja, hogy mindazt, ami Proudhonnál „korszakalkotó és új”, az angol politikai gazdaságtan klasszikus képviselői Proudhon előtt és nála jóval megbízhatóbb történelmi alapon, a kapitalista társadalom valóságos gazdasági szerkezetét tanulmányozva, már régen felfedezték. Ezután Marx közelebbről megvizsgálja a proudhoni konstituált érték fogalmát, „a közgazdasági ellentmondások rendszerének e sarkkövét”, amely nem más, mint „egészen egyszerűen az az érték, amely a benne foglalt munkaidő által konstituálódik”. Ezzel kapcsolatban kifejti a marxi munkaérték-elméletnek azokat az alapjait, amelyekre az értéktöbblet-elmélet épül.

Az áruk viszonylagos értékét valóban a termelésükhöz szükséges munkamennyiség határozza meg. Az áruk értékének ez a „konstituálása” azonban a polgári termelés valóságos mozgásának eredménye, amely mozgásban a konkurrencia törvényének lényegesen fontosabb szerepe van, mint a Proudhon-féle eladók és vevők „szabad akaratának”. Ha azonban az áruk értékét általában termelési költségük határozza meg, úgy ez teljes mértékben vonatkozik a munkára is, amely a kapitalizmus viszonyai között maga is áru lévén, értékét nyilván az a munkaidő szabja meg, amely a munka-áru termeléséhez szükséges. Azaz: az a munkaidő, amely a munkás élete és faja fenntartásához elengedhetetlen termékek termeléséhez szükséges. Nyilvánvaló ilyenformán, hogy az az igazság, mely szerint a munkás a kapitalizmus körülményei között újra meg újra kénytelen áruba bocsátani munkáját, csupán más kifejezése annak, hogy a kapitalista árutermelés keretei között a munkás modern rabszolgaságra van kárhoztatva. Hol van itt a csereérték az az egyenlősítő lényege, amelyet Proudhon felfedezni vél? Nyilván sehol, legfeljebb Proudhon tudatában, ahol is önkényesen összekeveredik és helyet cserél egymással a munkaidő, mint a csereérték mérője, és a munka értéke, amely pedig éppúgy nem szolgálhat az érték mértékéül, mint bármely más áru értéke. A cserében uralkodó egyenlőség helyett a valóságban törvényszerű egyenlőtleniséget találunk, amely éppen, mert a munka áru, s így pl. a konkurrencia törvényének is alá van rendelve, a gépi termelés fejlődésével még fokozódik is. Az egyetlen egyenlőség, ame-

lyet a modern nagyipar fejlődése valóban megteremt, ez a munka automatizálása révén szinte minden minőségi különbség eltűntetése az egyes munkafolyamatok között, amelynek eredményeként a munkás maga is géppé válik. Ezt az egyenlőséget akarja Proudhon egyetemeslegesen megvalósítani az eljövendő korban? — Világos, hogy minden egyenlősítő igyekezet egy antagonisztikus társadalmi rend keretei között reakciós utópia.

Mi hát az ellentétek megoldásának útja? A felelet egyértelmű, határozott és logikusan folyik a fentiekből. Amennyire szükség-szerűen magával vonja a termelőerők fejlődése a kapitalista társadalom belső ellentmondásainak éleződését, éppoly szükség-szerű ezzel párhuzamosan az elnyomott proletariátus osztállyá szerveződésének folyamata. Amint a proletariátus fejlettségének olyan fokára ér, amelyen elszigetelt gazdasági egyesülések helyett osztályérdekek harcosaként lép fel, harca politikai harc lesz, amelynek célja a hatalom megszerzése és egy új társadalom megteremtése. Ami pedig ezt az új társadalmat illeti: „a munkásosztály, fejlődése folyamán, a régi polgári társadalmat olyan társulással fogja helyettesíteni, amely kizárja az osztályokat és antagonizmusukat” ... „addig azonban a proletariátus és a burzsoázia közötti antagonizmus osztállynak osztály ellen vívott harca, olyan harc, amely legmagasabb fokú megnyilvánulásában totális forradalom.” (I. m. 173—174. o.)

Talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy illusztrálja a következőket: ami magukat a közgazdasági nézeteket illeti, a műben kifejtett formájukban még valóban csak alapját jelentik a marxista politikai gazdaságtannak és nem az egész épületet. Nem arról van szó, hogy néhány, adott vonatkozásban a lényegyet nem érintő kérdésben Marx és Engels később helyesbítették nézeteiket (pl. abban, hogy a munkás nem munkáját, hanem munkaerejét adja bérbe a tőkésnek, vagy a munkaerő-áru értékének meghatározásában), hanem arról, hogy a kapitalista kizsákmányolás legmélyebb lényegét kifejező értéktöbblet-törvényt Marx itt még nem fogalmazta meg. Igaz viszont, hogy már nem is csupán néhány alapvonás felismerését tükrözi a mű, hanem ennél többet, tisztázott nézetek összességét, amelyekről már csak egy lépés választ el az értéktöbblet-elmélet felfedezéséig. Ez utóbbi körülményt mi sem bizonyítja jobban, mint éppen a fent röviden vázolt, a társadalmi fejlődés menetére és a proletariátus történelmi szerepének felismerésére vonatkozó nézetek fejlődése. Ezek elemzése „A filozófia nyomorúsága”-ban mélyebb és meggyőzőbb az eddigieknél, nyilván-

valóan azért, mert a gazdasági jelenségek tudományos elemzése szükségszerűen érezteti hatását a történelemszemléletben is. Az új társadalom megteremtésének szükségességét Marx a társadalmi fejlődés gazdasági törvényeiből vezeti le, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének dialektikájából. Bebizonyítja, hogy azokat a termelőerőket, amelyek csak a kapitalista termelési viszonyok között fejlődhettek oly szédítő színvonalra, egy bizonyos fokon ugyanazok a termelési viszonyok nem segítik többé, hanem gátolják fejlődésükben. „Hogy az elnyomott osztály képes legyen magát felszabadítani, ahhoz az kell, hogy a már megszerzett termelőerők és a fennálló társadalmi viszonyok ne tudjanak többé egymás mellett létezni. Valamennyi termelési szerszám közül a legnagyobb termelőerő maga a forradalmi osztály. A forradalmi elemek osztállyá szerveződése feltételezi, hogy már megvannak mindazok a termelőerők, amelyek a régi társadalom méhében kifejlődhettek.” (I. m. 173. o.)

Ugyanilyen előrelépés a problémák megoldásában sok más részletkérdésben is kimutatható. Mindez arról tanúskodik, amire bevezetőben már utaltunk: a történelem materialista szemléletének alapvonásai ebben az időben lényegében már kialakultak.

Ez természetesen tükröződik azokban a szorosabb értelemben vett filozófiai kérdésekben is, amelyeket a mű felvet.

Marx Proudhon közgazdasági elképzeléseit kritizálva részletesen bírálja azokat a filozófiai nézeteket is, amelyek Proudhon társadalomszemléletének alapját alkotják. Eközben ragyogóan jellemzi Hegel idealista dialektikáját és élesen elhatárolja tőle a maga nézeteit. Határozottabban és élesebben, mint bármikor eddig, mert az idealista filozófiai absztrakciók torz, használhatatlan voltát konkrét társadalmi-gazdasági jelenségekre alkalmazva mutatja be.

Annak, hogy Proudhon semmit nem ért meg a kapitalista viszonyok valóságos lényegéből, az az egyszerű magyarázata, hogy az ő „történeti módszere” önmaguktól keletkezett közgazdasági kategóriák logikai egymásutánja, kategóriák egymásból való levezetése anélkül, hogy észrevenné, hogy ezek a kategóriák csupán elméleti kifejezései a valóságos termelési viszonyok történelmi mozgásának. Azaz: Proudhon módszere nem egyéb, mint Hegel abszolút módszere, a mozgás elszakítása, absztrahálása mindattól, ami mozog, a végsőkéig önállósult, a tiszta ész rangjára emelt mozgás, amely önmagát állítja, önmagát tagadja és a maga tagadását tagadja, e dialektikus úton valósítja meg önmaga, a tiszta gondolat mozgását. E mód-

szert alkalmazza a politikai gazdaságtan kategóriáira Proudhon és az eredmény: örökvényűnek tűnő, egymást nemző kategóriák láncolata, amelyek nem magyaráznak semmit, nem is magyarázhatnak, mert tévedésen alapulnak. „Hegel azt hiszi, hogy konstruálja a világot a gondolat mozgása révén, holott csak rendszeresen rekonstruálja.” (I. m. 124. o.)

Az eszméket emberek hozzák létre, ugyanazok az emberek, akik termelési viszonyaikat is termelik és ezek az eszmék nem mások, mint éppen ezeknek a viszonyoknak kifejezői, visszatükrözése, tehát éppúgy történelmi és átmeneti termékek, mint azok. Amennyiben ezekből próbáljuk magyarázni a valóságos gazdasági viszonyokat és nem megfordítva, elkerülhetetlen, hogy végeredményben semmit sem tudunk kezdeni a felmerült ellentmondásokkal és Proudhon sorsára jutunk: a gondviseléshez kell appellálnunk az ellentmondások megoldása érdekében.

Marx bírálata azonban nem áll meg ezen a ponton. Amilyen határozottan leleplezi a hegeli absztrakt módszert és annak idealista gyökereit és elveti, mint torz, hamis eszközt, amely a valóságos viszonyok megismerésére nem alkalmas, olyan maró gúnnyal bírálja Proudhont azért, mert elsőkélyesíti, megmerevíti, dogmatizálja a hegeli dialektikát. Proudhon kijelenti, hogy minden közgazdasági kategóriának megvan a jó és a rossz oldala, a kettő nyilván ellentmond egymásnak, az ellentét feloldásának útja: megtalálni azt a formulát, amely megőrzi a jó oldalt és nélkülözi a rosszat. Mi más ez, mint a dialektikus mozgás megcsúfolása, mint annak bizonyítéka, hogy „Proudhon úrnál a hegeli dialektikából csupán annak nyelvezete van meg”. Marx ezzel szemben mélyrehatóan elemzi az e kategóriákban tükröződő társadalmi viszonyok valóban dialektikus jellegét.

Mint már említettük, a Proudhon elleni harcnak a kommunista mozgalom fejlődése szempontjából is nagy jelentősége volt. Az általa képviselt anarchikus kispolgári szocializmus egyike volt azoknak a lényegében reakciós kispolgári szocialista áramlatoknak, amelyek a burzsoázia uralmának vajmi keveset ártottak ugyan, de annál többet a proletariátus forradalmi mozgalmának. Nem a Proudhon-féle egyenlősítő szocializmus volt az egyetlen, amelyet ebben az időszakban Marx és Engels kíméletlen kritikával megtagadt és leleplezett. A „Deutsche-Brüsseler Zeitung”, a francia „Réforme” és a londoni „Northern Star” hasábjain szellemes, elmés és a kommunista elveket fáradságátlanul propagáló cikkek sora tanúskodik erről.

Az „igazi szocializmus” ebben az időszakban vesz lendületet és igyekszik tért hódítani magának Németországban. Engels „Az igazi szocialisták” című tanulmányában maró szellemességgel pellengérez ki a különböző csoportok lényegében közös alapokon nyugvó világmegváltó tevékenységét. Ez a magát szocialistának nevező irányzat lírai megnyilatkozásaiban éppúgy, mint a valóságos viszonyokat nagy sikerrel elkódósító publicisztikai tevékenységében a német nyárspolgári moralitás talajáról szentimentális sirámokban kárhoztatja a nyomort, a lélekölő gondokat és — ennél többet nem tud mondani. Megdicsőíti a polgári és paraszti idillt és bőségesen elegendőnek tartja megjósolni, hogy néhány ezer év múlva majd felkel az emberiség, hogy „egy testvériesen egyenlő birodalmat teremtsen meg a föld minden gyermeke számára”. Reakciós politikai tendenciájukat igen pregnánsan fejezte ki egyik képviselőjük, amikor is intő szózatot fordult a proletariátushoz: „... ti, akik egykor hagyátok, hogy ez a liberális burzsoázia megmozgasson és tumultusokra csábítson benneteket, legyetek óvatosak!... mindenekelőtt azonban semmilyen időpontban se vegyetek részt politikai forradalmakban, amelyek mindig csak egy elégedetlen kisebbségtől indulnak ki, egy kisebbségtől, amely maga is uralomra vágyva, szeretné az uralkodó hatalmat megdönteni, és a kormányzást magának követelni!” Az öntudatra ébredő proletariátus szerencsére nem fogadta meg ezeket a tanácsokat.

Rendkívül találóan és hasonló élességgel gúnyolja Engels az igazi szocializmus terjedelemben általában tekintélyes, tartalomban gyermekien ügyügyű és sivár szépirodalmi megnyilatkozásait a „Német szocializmus versben és prózában” című cikksorozatában. Körülbelül ebben az időpontban jelenik meg Marx cikke is „A Reinischer Beobachter kommunizmusá”-ról, és ebben a cikkben nem kevésbé élesen határolja el magát minden olyan „kommunizmustól”, amely konzisztórium tanácsosok és más radikális frázisokkal dobálódzó burzsoák szabadalma.

Ezekben az években, a politikai pártok elhatárolódásának időszakában a szocialista irányzatok leleplezése nyilván csak a harc egyik mozzanata volt. Németországban sajátos helyzet uralkodik. Az ország a kapitalista fejlődésben messze elmaradt Anglia és Franciaország mögött. Idejétmúlt intézmények, a polgári szabadságjogok hiánya a kapitalista viszonyok, ezzel együtt a termelő erők szabad fejlődésének is akadálya. Ezért lép fel mind sürgetőbb követelésekkel a liberális burzsoázia, pél-

dául a szabadkereskedelem érdekében. A színen azonban már megjelent a proletariátus is, méghozzá meglehetősen fenyegetően: szervezkedik és önálló megmozdulásai vannak. Hogy kell hát viszonyulnia ennek az öntudatra ébredő osztálynak a liberális burzsoá mozgalmakhoz, például a szabadkereskedelem követelésének kérdéséhez? — Mihelyt a kérdés ilyen konkrét módon vetődik fel, rögtön kiderül a különböző szocialista irányzatok teljes képtelensége arra, hogy a valóságos viszonyokat megértsék. A kommunisták viszont azonnal és határozottan állástfoglalnak. Marx és Engels világosan látja, hogy a szabadkereskedelem, a konkurrencia teljes szabadsága közvetlenül korántsem a proletariátus érdekeit szolgálja. Amilyen biztosan ösztönözne a termelőerők fejlődését, olyan biztosan ösztönözné a túltermelést is, és ezzel együtt a munkások helyzetének romlását. A kommunistáknak mégis a szabadkereskedelem mellett kell állást foglalniuk, mert látniuk kell, hogy ez egyúttal a proletariátus forradalmasításának útja is, szükséges előjátéka egy olyan korszaknak, amikor a proletariátus konzervatív és liberális burzsoáziának egyaránt önállóan fogja benyújtani a számát. (Marx: „A védővámok, a szabadkereskedők és a munkásosztály”; Engels: „A brüsszeli szabadkereskedelmi kongresszus”). Mint láthatjuk, Marx és Engels a történelem által felvetett konkrét kérdések megoldásával dolgozzák ki azt a stratégiát és taktikát, amelyet nem sokkal később a Kommunista Kiáltvány összefoglal. A radikális burzsoáziához való viszony kérdéseit érintő cikkeik egytől egyig határozottan hangoztatják, hogy a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentét kibékíthetetlen, és ezen nem változtat az sem, hogy ideiglenesen és egyes kérdésekben érdekösség jöhet létre a proletariátus és a radikális burzsoázia között.

Természetesen más a kommunisták viszonya azokhoz a munkáspártokhoz, amelyek ugyan nem kommunisták, de következetesen demokratikusak. Nyilvánvaló egyrészt, hogy ezeknek legradikálisabb, legkövetkezetesebb szárnya előbb-utóbb csatlakozik a kommunistákhoz, másrészt a következetes demokráta törekvések támogatása és nemzetközi összefogása elengedhetetlen feltétele a proletárinternacionalizmus kialakulásának. Az 1830-as lengyel forradalom évfordulóján mondott beszédekben, az angol chartista mozgalommal kapcsolatos cikkeikben nem egy helyen hangoztatják a proletariátus nemzetközi összefogásának szükségességét. „Mivel minden ország munkásainak ugyanaz a helyzete, mivel érdekeik ugyanazok, ellenségeik ugyanazok, ezért együtt is kell

harcolniuk, ezért az összes népek burzsoáinak testvériesülésével az összes népek munkásainak testvériesülését kell szembe állítaniuk” — mondta az 1847-es londoni nemzetközi gyűlésen tartott beszédében Engels.

1847 júniusában a londoni Igazak Szövetsége újjászerveződött, és megalakult a Kommunisták Szövetsége. Rögtön felmerült annak a szükségessége, hogy a Szövetség elveit, célkitűzéseit egy átfogó program formájában nyilvánosságra kell hozni. Annál is inkább sürgető szükséglet volt ez, mert végeredményben még a legkövetkezetesebb demokratikus körökben sem látják tisztán a kommunista mozgalom lényegét, egyrészt, mert képtelenek eligazodni a kommunistákra szórt rágalmak özönében, másrészt, mert a modern tudományos alapokra támaszkodó kommunizmust azonosítják az utópista kommunizmussal. Ezek a gyakorlati szükségletek hívják életre 1847—48 telén a „Kommunista Kiáltványt”, a marxizmusnak ezt a ragyogó elméleti dokumentumát. A kötet közli Engelsnek „A kommunizmus alapelvei” című munkáját is, amely a Kiáltványt megelőzően jött létre, annak előkészítéseként. Az Alapelvekben Engels vázlatosan, katekizmus formában fogalmazza meg azokat a gondolatokat, amelyeket a Kommunista Kiáltvány kifejt.

Maga a Kiáltvány elméleti jelentőségéből mindmáig nem vesztett semmit. Értető, hiszen a Kommunista Kiáltvány jóval több, mint történelmi dokumentum. Az akkori meghatározott politikai viszonyokat tükröző és a konkrét feladatokra vonatkozó részek bizonyos értelemben elavulhattak. De nem ez a Kiáltvány lényege. A lényeg: a marxizmus társadalomszemléletének ragyogó, tömör, világos, szinte plasztikus összefoglalása, a kapitalizmus fejlődésére, a proletariátus világtörténelmi szerepére és a kommunista pártok küldetésére vonatkozó nézetek egységes, logikus, tudományos kifejtése. Az alapelvek, amelyeket a Kiáltvány kifejez, akkor indultak világhódító útjukra. Minél mélyebben hatoltak a proletariátus tudatába, minél több politikai győzelem bizonyította ez elvek igazságát, annál nagyobb lett tudományos értékük is, és egyben gyakorlati — ösztönző, irányító szerepük a kommunizmus teljes megvalósításáért vívott harcban.

A materialista dialektika remekműve az a kép, amelyet a mű a burzsoá társadalom kialakulásáról, fejlődéséről és szükség-szerű pusztulásáról fest. Marx és Engels itt a történelem mozgatórugóinak legmélyére nyúl le és feltárja a legalapvetőbb törvényeket.

Végigkíséri a burzsoáziát azon a diadalúton, amelyen végighaladva megvetett, mellőzött, kisémmizett harmadik rendből a társadalom kizárólagos uralkodó osztályává küzdötte fel magát. A felemelkedés minden lépcsőfoka egy-egy forradalmi átalakulást jelentett a termelésben és a társadalmi viszonyokban. És ezek a forradalmak egyrészt a termelőeszközök, a technika káprázatos ütemű fejlődését jelentették, másrészt könyörtelen harcot minden elavult, ősdi, feudális maradvány ellen. Hanem a történelem dialektikája könyörtelen. A burzsoázia, amely a feudális erővel szemben a forradalmi szükségletek kifejezője, amely nem lehet meg a termelőerők szakadatlan forradalmasítása és ezzel együtt minden társadalmi viszony folytonos megváltoztatása nélkül, a burzsoázia, amely habozás nélkül felhasznál minden erkölcsi rosszat a haladás szolgálatában és hallatlan ütemben indítja meg a termelőerők fejlődését, egyszerre szemben találja magát ugyanezekkel a termelőerőkkel és nem képes többé uralkodni felettük. A társadalom nem képes már befogadni az anyagi javak bőségét, nem azért, mert túlságosan gazdag, hanem azért, mert túlnyomó többsége túlságosan szegény. A burzsoázia ugyanis szétrombolja az elavult feudális viszonyokat, de az új viszonyok, amelyeket létrehoz, csupán a kizsákmányolás új feltételeit teremti meg, maga a kizsákmányolás megmarad, sőt ezen alapszik az új társadalom egész gazdagsága.

De ezen alapszik a burzsoáziával szemben álló forradalmi erő, a proletariátus osztályszerveződése is. A Kiáltvány felvázolja a proletariátus fejlődésének legáltalánosabb szakaszait. A kapitalizmusnak ilyenformán teljessé vált képe, amely fejlődésében, ellentmondásosságában ragadja meg a burzsoá valóságot, a legjobb bizonyítéka annak, hogy ez a társadalom a pusztulás felé halad és halálos ítéletet éppen a proletariátus van hivatva végrehajtani.

Az a forradalom, amelyben a proletariátus megvívja végső harcát a burzsoáziával, gyökeresen különbözik minden eddigi társadalmi forradalomtól. A kommunista forradalom ugyanis a leggyökeresebb szakítás a hagyományos tulajdonviszonyokkal, célja nem a kizsákmányolás egyik vagy másik formájának eltörlése, hanem a kizsákmányolás megszüntetése általánosan. A forradalom feladatával kapcsolatban itt már felmerül a kérdés: milyen úton-módon teremtheti meg a proletariátus az osztály nélküli társadalom feltételeit? A válasz tulajdonképpen a proletárdiktatúra gondolatát tartalmazza: A proletariátusnak uralkodó osztállyá kell válnia,

tehát meg kell hódítania a politikai hatalmat, kezébe kell vennie a termelőeszközöket és azokat felhasználnia a termelőerők tömegének lehető leggyorsabb növelésére. A burzsoázia államhatalmát tehát a proletariátus államhatalmával kell helyettesíteni. Ez az államhatalom, mint minden politikai hatalom, eszköz az uralkodó osztály kezében más osztályok erőszakos elnyomására. Mivel azonban a burzsoá termelési viszonyok erőszakos megszüntetése egyet jelent az osztályellentéték és egyáltalában az osztályok megszüntetésével, a proletariátus államhatalma magában hordja önmaga megszüntetésének szükségességét, a fejlődés folyamán a közhatalom elveszti politikai jellegét.

Ami mármost ebben az egész történelmi folyamatban a kommunisták szerepét illeti, a Kiáltvány ezt úgy határozza meg, hogy a kommunisták kezdettől fogva épp úgy a proletariátus érdekeit képviselik, mint minden következetes munkáspárt. A kommunisták azonban a nemzeti érdekeken túl mindig az összmozgalom érdekeit hangsúlyozzák, és világosan látva a mozgalom feltételeit, irányát, feladatait, a leghatározottabbak, a legkövetkezetesebbek az összes munkáspártok közül. Mozgalmuk célja egy mondatban összefoglalható és ez, a fentiekből következően, a magántulajdon megszüntetése. A Kiáltvány sorra veszi és megcáfolja mindazokat az ellenvetéseket és rágalmatokat, amelyeket a kommunistákra szórnak és bebizonyítja, hogy ez a cél amellett, hogy egy történelmileg szükségszerű feladat tudatos felismerése, egyúttal mély, igazi humanitás elméleti kifejezése is.

Íme, a Kiáltvány legfontosabb gondolatai, amelyek a marxizmus történelem-szemléletének nyilvánvalóan ma is a gerincét képezik. Ezek a gondolatok teszik a Kommunista Kiáltványt a marxizmus egyik kiemelkedő, klasszikus alkotásává. Emellett még egy körülményt kell kiemelnünk, amely más oldalról világít rá a műnek a marxizmus kialakulási és fejlődési folyamatában betöltött helyére. A marxizmus fejlődésének első szakaszán, az alapgondolatok kidolgozásának idején természetszerűleg meghatározott nézetekkel vagy elméletekkel való polémia áll előtérben, és a polémia kapcsán a tárgyra vonatkozó önálló nézetek kialakítására és kifejtésére irányuló törekvés. Míg a korai művek vagy polémia formájában, vagy egyes meghatározott kérdésekre vonatkozó pozitív fejtegetések formájában gyarapítják a marxizmus alapjait alkotó gondolatokat, a Kiáltvány az első mű, amely nem polemikus formában egy egységes, összefüggő, minden lényeges kérdést felvetni és megoldani képes, tehát kialakult történelemszemléletet

tár fel és foglal össze tömören. Mint ilyen, bizonyos szempontból joggal tekinthető tehát csúcsnak, egy fejlődési szakasz összefoglaló és így legértékesebb termékének.

Természetesen a mű elméleti jelentősége megint csak nem szakítható el a forradalmi mozgalomban betöltött szerepétől. Az is természetes, hogy éppen igen magas eszmei, tudományos színvonala emeli a Kiáltványt magas rangra ez utóbbi szempontból is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a nagy népszerűség, amelyre a Kommunista Kiáltvány a legkülönbözőbb országok munkáskörreiben szert tett még szerzőik életében, éspedig — nyilván nem véletlenül — elsősorban mindig azokban az országokban, ahol a munkásmozgalom fellendülőben volt, ahol tehát a proletariátusban fel-támadt és nőtt az igény, hogy tisztázza helyzetét és szerepét a társadalomban. A Kommunista Kiáltvány 1888-as angol kiadásának előszavában joggal írhatta Engels: „... a Kiáltvány története nagymértékben tükrözi a modern munkásmozgalom történetét; jelenleg kétségtelenül az egész szocialista irodalom legelter-

jedtebb, legnemzetközibb terméke, közös program, melyet Szibériától Kaliforniáig munkások milliói ismernek el.” Nem kell külön bizonygatni, hogy a Kiáltvány ma is kézikönyve mind az öntudatra ébredő, mind a győztes proletariátusnak az egész világon.

A Kommunista Kiáltvány 1848. februárjában jelent meg először, és mintegy jelzése volt a 48 tavaszán beköszöntő európai forradalmaknak. A február 24-i párizsi forradalmat követő napon már megjelenik Engels tudósítása a „Deutsche-Brüsseler Zeitung”-ban, amelyben lelkesen üdvözi a győztes francia proletariátust, és kifejezi azt a meggyőződését, hogy a francia forradalom csupán első, elindító láncszem volt a forradalmak sorában. A kötet utolsó, rövid cikkei a párizsi győzelemnek a belgiumi mozgalmakra gyakorolt közvetlen hatását tükrözik. Március elején Marxot kiutasítják Belgiumból, és Párizsba költözik. Ide teszi át székhelyét a Kommunista Szövetségének Központi Vezetősége is.

Rózsahegyi Tiborné

FOLYÓIRAT ISMERTETÉSEK

VOPROSZI FILOZOFII 1960. 5. SZÁM

B. M. Kedrov: A tudományos felfedezések módszeres elemzésének tapasztalatai

A színeképelemzés felfedezése két német tudós, Robert Bunsen és Gustav Kirchhoff nevéhez fűződik. A felfedezés száz éves évfordulója alkalmából Kedrov ennek filozófiai jelentőségét elemzi úgy, hogy eközben feltárja azokat a sajátosságokat, amelyek minden tudományos felfedezésre, azok belső dialektikájára jellemzőek.

Ez a belső dialektika elsősorban abban nyilvánul meg, hogy minden tudományos felfedezés többé-kevésbé éles, váratlan, mintegy minőségi ugrást jelent a tudomány történetében. A felfedezésnek ezt az ugrásjellegét éppen az adja, hogy megszakítást jelent a megelőző hosszú, viszonylag lassú és fokozatos fejlődésben, mintegy elméleti összefoglalása és általánosítása az adott kérdésre vonatkozó empirikus kutatásoknak, felhalmozott tényeknek, részeredményeknek. Egy tudományos felfedezés módszeres és mély elemzésének mindig magában kell foglalnia mindkét szakaszt: a felfedezés előtörténetét, azaz a mennyiségi felhalmozódás szakaszát és magát a minőségi ugrást, vagyis a felfedezés szűkebb körülményeinek feltárását.

A színeképelemzés felfedezésének története igen világos bizonyítéka ennek a dialektikus jellegnek. Míg körülbelül 57 évre tehető az az időszak, amelyben fokozatosan felhalmozódtak a rész kutatások adatai, Bunsen és Kirchhoff ezekre az adatokra támaszkodva alig néhány hónap alatt kidolgozták felfedezésüket. Érthető; a felhalmozott empirikus anyag ekkor már nemcsak lehetővé, de szükségessé is tette a kapcsolatok feltárását, a tudományos általánosítást.

A felfedezés ugrásszerű volta tehát egyrészt a tudományos gondolat fejlődési ütemének meggyorsulásában, másrészt a fejlődés jellegének megváltozásában nyilvánul meg. A jelenségek empirikus kutatását és rögzítését most a lényeg, a kölcsönös kapcsolatok feltárása, a jelenségek alapját képező törvény felfedezése váltja fel.

Természetesen a tudományban is, mint a természetben és a társadalomban általában, az ugrás nem pillanatnyi aktus, hanem maga is folyamat, amelynek megvan a maga külön belső fejlődése. Abban a néhány hónapban, amelyre a színeképelemzés felfedezése tehető, szintén kimutatható a tudományos gondolatnak ilyen fejlődése.

A fejlődés sohasem zárul le a feltárt törvény elméleti megfogalmazásával. A felfedezés szigorúan tudományos rangra csupán akkor emelkedik, amikor a gyakorlat bebizonyította igaz voltát. A színképelemzés hallatlan tudományos jelentőségét éppen az adta meg, hogy alig három év alatt néhány eddig ismeretlen elem felfedezése fényesen bebizonyította használhatóságát a kutatásban. Látjuk tehát: a tudományos megismerés dialektikus útja is az élő szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz és onnan a gyakorlathoz vezet. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy minden tudományos felfedezés csúcsot, új minőséget, de egyúttal a további tudományos fejlődés új kiinduló pontját is jelenti.

A színképelemzés felfedezésének filozófiai jelentőségét Kedrov részletesen elemzi. Ez a felfedezés mindenekelőtt frappáns cáfolata volt a korabeli agnoszticizmusnak. Hiszen alig három évvel a felfedezés előtt halt meg Comte, aki az emberi megismerés korlátolt voltát hirdette, azt, hogy sohasem leszünk képesek megismerni a nap és a csillagok kémiai összetételét. És íme, máris itt van az új módszer, amely az optika fizikai módszereivel képes megállapítani nemcsak a földi, hanem az égitestek kémiai összetételét is. Mindez nyilván csapást jelent nemcsak az agnoszticizmusra, de mindenfajta idealizmusra is. Az égitestek összetételének kutatása egyrészt a világ anyagi egységét bizonyítja, másrészt az anyag egyes, eddig mereven elválasztott fizikai és kémiai tulajdonságainak igen szoros kapcsolatát, összefüggését. A fizika, a kémia és az asztronómia közelebbkerülése egymáshoz, ezeknek a tudományoknak a kapcsolata — és ezt a kapcsolatot a színképelemzés felfedezése teremtetten meg — filozófiai jelentőséggel is bír.

Kirchoff és Bunsen nem voltak tudatos materialisták, filozófiai következtetéseket felfedezéseikből sohasem vontak le. Igaz — mondja Kedrov —, ahhoz, hogy egy természettudós lényegében filozófiai kérdéseket állítson fel és oldjon meg — nem kell feltétlenül filozófiai terminusokat használnia.

De ahhoz, hogy felismerje felfedezésének filozófiai jelentőségét és helyesen is értelmezze azt, feltétlenül tudatos materialistának kell lennie. A színképelemzés felfedezőit, éppen mert nem voltak tudatos materialisták, Comte és Mach követői megpróbálták a maguk táborába sorolni. Ma már nem kétséges, hogy az a sok nagyjelentőségű tudományos eredmény, amelyet közvetlenül vagy közvetve a színképelemzésnek köszönhetünk, egytől egyig a dialektikus materializmus igazságát támasztja alá.

L. M. Arhangelszkij: Az erkölcsi meggyőződés, az erkölcsi érzelmek és szokások nevelése.

A kommunizmus építésének időszakában a dolgozó tömegek erkölcsi nevelésének feladata fokozott hangsúlyt kap. A szerző a kommunista erkölcs elemeit, az erkölcsi nevelés tartalmát és módszereit vizsgálja cikkében. A mi erkölcsi nevelésünk tudatos erkölcsi meggyőződés, kommunista erkölcsi érzelmek és szokások kialakításának egysége. Egyik oldal sem szakítható ki ebből az egységből, az egységen belül azonban a hangsúly az értelmi, tudatos elemre, az erkölcsi meggyőződés kialakítására kerül.

Mit jelent az erkölcsi meggyőződés fogalma? — Az osztálytársadalmakban minden erkölcs osztályerkölcs; egy adott osztály erkölcsének lényegét, legáltalánosabb vonásait osztályerkölcsi elvei fejezik ki. Ezek az erkölcsi elvek ugyanakkor nem léteznek az egyes ember tudatán kívül. Az egyes ember erkölcsi tudata és osztályának erkölcsé közé azonban korántsem tehetünk egyenlőségjelet. Itt is érvényesül egyes és általános dialektikája: az általános csak az egyesben létezik, minden egyes így vagy úgy általános, de egyetlen egyes sem tartozik maradéktalanul az általános kereteibe.

Nyilvánvaló, hogy egy osztály erkölcsé annál előbb, minél inkább személyes meggyőződése az osztály egyes tagjainak. Azt, hogy az osztály erkölcsi elvei tagjainak személyes meggyőződésévé váljanak, minden osztály az erkölcsi nevelés különböző módszereit felhasználva igyekszik biztosítani.

A kommunista erkölcs elemei a proletariátus osztályerkölcsének formájában már a kapitalizmusban kezdenek kialakulni. A kapitalizmus bukása után az új erkölcs a legyőzött osztályok erkölcsé ellen folytatott állandó harcban erősödik meg.

A kommunizmus építésének időszakában az erkölcsi nevelés fő feladata: kifejleszteni a kommunizmus ügyéért való odaadást. A szocializmus gazdasági rendszere maga is egyéni és társadalmi érdek újfajta kapcsolatának megtestesítője, ezért a kommunizmus építésében való aktív részvétel a legjobb módszer és a legfőbb biztosíték az új típusú erkölcsi elvek elsajátítására. A szerző szociológiai kutatásokból merít példákat annak bizonyítására, milyen hatással van a kommunista építőmunkába való bevonás az emberek erkölcsi meggyőződésének alakulására.

Ha a hangsúlyt az erkölcsi meggyőződés nevelésére tesszük is, korántsem tagadjuk az erkölcsi érzések igen nagy szerepét az erkölcsi tudat kialakításában. Az erkölcsi érzelmek az érzelmek legmagasabbrendű formája, tartalmukban mindig az

egyénnek a társadalomhoz való viszonya tükröződik. Pozitív erkölcsi tartalommal bíró érzések elmélyítik és mintegy aktivizálják az erkölcsi meggyőződést. Ugyanígy nem tagadhatjuk az erkölcsi szokások nevelésének jelentőségét sem. Hiszen az ember az esetek nagy többségében nem tudatos erkölcsi értékelés, hanem a már kialakult erkölcsi szokások hatására cselekszik így vagy úgy. Az erkölcsi szokások közé tartoznak az elemi együttélési normák is, amelyek azonban a kommunizmus építésének időszakában új tartalommal telítődnek.

V. Sz. Szejmjonov: Osztályok és osztályharc a mai kapitalista országokban

A burzsoá szociológia egyik igen elterjedt, népszerű „érve” a marxizmus ellen annak bizonygatása, hogy az utóbbi évtizedekben olyan — a marxizmus által „előre nem látott” — változások mentek végbe a kapitalista országok osztályszerkezetében, amelyek feleslegessé teszik az osztályharcot, békés úton elvezetnek a kapitalizmus összes „hibáinak” kiküszöböléséhez.

A szerző megvizsgálja a kapitalizmus szociális szerkezetében valóban bekövetkezett változásokat, az osztályharc alakulását az utóbbi évtizedekben és így jut el ahhoz a következtetéshez, hogy a kapitalista országokra ma valójában az osztályellentéték éleződése jellemző, és szó sincs semmiféle „kiegyenlítő” tendenciáról.

A kapitalista országok osztályszerkezetében az utóbbi 80 évben, az imperializmus szakaszában, valóban bizonyos változások mentek végbe. A burzsoá szociológusok szerint ennek a változásnak lényege az úgynevezett középrétegek súlyának igen nagyarányú megnövekedése. A valóságban azonban éppen nem ez a helyzet.

Megváltozott bizonyos mértékig az uralkodó osztály, a burzsoázia számaránya egy-egy kapitalista ország összlakosságához viszonyítva. Ez a változás a monopolizálódás következménye, amelynek eredményeképpen az anyagi gazdagság egyre kevesebbek kezében összpontosult, és a

burzsoázia egy része a reménytelen versenyben tönkrement. Ez azonban nyilván csak a számbeli arányok csökkenését jelenti és nem a burzsoázia gazdasági hatalmának gyengülését.

A másik alapvető osztály, a proletariátus képe is megváltozott. Az összproletariátus számbeli súlya a főbb kapitalista országokban egy kissé csökkent. A proletariátus azonban ipari és mezőgazdasági proletariátusból áll, és emögött a csökkenés mögött minden esetben a mezőgazdasági proletariátus számának csökkenése és az ipari proletariátus számának és társadalmi tekintélyének igen jelentős növekedése rejlik.

Végül, ami a középrétegek szociális szerkezetében végbement változásokat illeti: némi számbeli növekedés itt is tapasztalható, bár korántsem olyan mérvű, mint amilyenre a burzsoá szociológusok hivatkoznak. Ami pedig döntő: a középrétegek sem egynemű tömegekből állanak. A városi és falusi kispolgári rétegekre a versenyképtelenség s így a lesüllyedés jellemző, ezzel szemben a tisztviselők és értelmiségi réteg számbeli súlya valóban jelentősen megnőtt.

Mindez éppen azt bizonyítja, hogy a marxizmus klasszikusainak tökéletesen igazuk volt, amikor a Kommunista Kiáltványban úgy jellemezték a kapitalizmust, mint amely leegyszerűsíti és kielezi a társadalmi ellentéteket, és a társadalmat mindinkább két, egymással szembenálló osztállyra bontja.

Ezt bizonyítja az osztályharc éleződése is a legtöbb tőkés országban (és éppen nem megszűnése, mint ezt a burzsoá szociológusok állítják). A szerző adatokkal jellemzi a kommunista pártok erősödését, a szakszervezeti és sztrájkmozgalom erősödését az utóbbi évtizedben és rámutat arra, hogy éppen a monopolkapitalizmus előretörése a legtöbb tőkés országban kedvező feltételeket teremtett arra, hogy a munkásosztály gazdasági harca politikai harcra nőjjön át, és hogy — ebbe az egyelőre demokratikus jellegű politikai harcba — bekapcsolják a középrétegeket, valamint a kis- és középburzsoázia jelentős tömegeit is.

VOPROSZI FILOZOFII 1960. 6. SZÁM

A. K. Uledov: Szocializmus és társadalmi közvélemény

A közvélemény fogalma nézetek összességét jelenti, és pedig egyes társadalmi osztályok, csoportok vagy a társadalom egészének a társadalmi élet soronlevő kérdéseire vonatkozó nézeteit, álláspontját, ítéleteik összességét. A szocialista társadalom-

ban a társadalmi közvélemény szerepe lényegesen megnő, megváltozik, új minőségi sajátosságok jellemzik.

Mindenekelőtt: a szocialista társadalomban új alapokon, új formákban alakul ki a közvélemény. A dolgozó tömegek most közvetlenül résztvesznek a társadalmi élet irányításában, s így egy olyan újfajta, a társadalom egészét felölelő közösség ala-

kul ki, amelynek legjellemzőbb sajátossága az érdekek azonossága. Ez korántsem jelenti azt, hogy a szocializmusban a társadalmi vélemény viták, nézetek konfliktusa nélkül alakul ki. Ellenkezőleg, a szocialista társadalmi közvélemény kialakulásának legjellemzőbb sajátossága, hogy demokratikus úton, a vélemények szabad kimondása és megvitatása alapján megy végbe. A társadalmi közvélemény kialakulása a szocializmusban is bonyolult, ellentmondásos folyamat. Tudatos és ösztönös elemeket egyaránt tartalmaz, és kétségtelen, hogy a tömegek véleménye — amely sokkal inkább a köznapai tapasztalatokon alapul, mint elméleti tudatosságon — gyakran tévedéseket tartalmaz. Ez azonban nem zárja ki, sőt megerősíti a viták szükségességét, valamint annak szükségességét is, hogy a párt helyes világnézeti alapon befolyásolva a tömegek véleményét, ez utóbbit is igyekezzék az elméleti megalapozottság szintjére emelni.

A szocialista közvélemény kialakulására jellemző az is, hogy lényegesen gyorsabb ütemben történik, mint a kapitalizmusban. Ez szorosan összefügg azzal, hogy mindinkább megszabadul az előítéletektől és tévedésektől éppen a tömegek öntudatának növekedése folytán, és nem utolsósorban azért, mert a közvélemény alakulására mind nagyobb hatást gyakorol a tudomány.

A szerző ezután elemzi azokat az okokat, amelyek következtében a kommunizmus építésének időszakában lényegesen megnő a társadalmi közvélemény szerepe a társadalmi kérdések megoldásában. A legfontosabb ok az, hogy a szocialista állam és a közvélemény közötti belső kapcsolat egyre szorosabb lesz. Hiszen a szocialista állam fejlődése éppen az állam elhalásának irányában halad, és ez mindenekelőtt mind szélesebb tömegek bekapcsolásának szükségességét jelenti a társadalom irányításába.

A közvélemény súlyának növekedésével természetesen megváltoznak, fejlődnek azok a formák is, amelyekben ez a közvélemény kifejezésre jut. A régi formák mellett a szerző néhány új forma megjelenésére és fejlődésére is utal.

L. L. Golovin—N. V. Oparin: „Az általános jólét társadalmi” vagy a svéd „szocializmus”

A „skandináv külön útról” és a „svéd szocializmusról” szóló mítosz egyre népszerűbb propagandaeszköze lett a jobboldali

szociáldemokráciának. Ez a fő harci eszközük minden olyan kapitalista államban, ahol egyáltalán még van valami befolyásuk a dolgozó tömegekre. Eszerint a svéd dolgozó osztályok igen magas életszínvonala, a teljes foglalkoztatottság, az úgynevezett „gazdasági kiegyenlítődé” Svédországban példaképe annak, hogyan lehet a szociáldemokraták vezetésével forradalom nélkül megvalósítani a szocializmust.

A mese alapja egy kétségtelen tény: Európa kapitalista országai közül Svédországban a legmagasabb a dolgozók életszínvonala. Ezt a viszonylag magas színvonalat azonban egyrészt a svéd munkás-ság igen hosszú, szívós harca teremtetette meg, másrészt nem hagyható figyelmen kívül az a másik jelentős körülmény sem, hogy Svédország 150 év óta nem vett részt háborúban, és a második világháború után is olyan kedvezően alakultak a gazdasági feltételei, hogy elkerülte a többi kapitalista országot sújtó gazdasági válságokat.

Ami pedig azt a kérdést illeti, vajon valóban szocializmus-e az, ami Svédországban kialakulóban van, a tények önmagukért beszélnek.

A cikk szerzői mindenekelőtt leleplezik a svéd szociáldemokrata párt igazi, a reformok kedvéért a forradalom ügyét feláldozó, opportunistá jellegét. A svéd szociáldemokraták valójában a burzsoázia kiszolgálói. A szerzők gazdag tényanyag alapján bizonyítják, hogy az ország igazi gazdái a burzsoák. Gazdasági kiegyenlítődérről szó sincs. Igen kevesek kezében hallatlan vagyon összpontosul, a dolgozók bizonyos köreiből pedig a szegénység és a nélkülözés sem ismeretlen fogalom, éppúgy, mint ahogyan a „teljes foglalkoztatottság” jelszava mögött is jelentős rejtett munkanélküliség húzódik meg.

Ilyen körülmények között a svéd szociáldemokrata párt új programtervezete, amelyet most készítenek elő és amely az előző programmal tökéletes összhangban nem csupán harci eszközként, de a mozgalom végcéljaként jelöli meg a jogi és politikai demokrácia kivívását — ismét csak árulás és elfordulás a marxizmus-leninizmustól. Ezt egyébként a svéd szakszervezeti szövetség lapja is észreveszi és nyugtázza olyanformán, hogy „az új programból kiküszöbölték az archaikus tételeket, eltűnt a régi marxista lexikon, és megformulálták az együttműködés ideológiáját.” A programból természetesen nemcsak a marxizmus terminológiája tűnt el, de annak egész szelleme is.

E. B. Sur: A marxista dialektika az ellentétek kölcsönös átalakulásáról

A cikk az ellentétek kölcsönös viszonyának, egymásba való átcsapásának néhány problémáját vizsgálja a társadalmi élet területén. Olyan kérdéseket vet fel, amelyeket a marxista filozófiai irodalomban különböző szerzők nem egyértelműen oldanak meg.

A szerző szerint mindenekelőtt igen gyakran összekeverik, azonosítják egymással az ellentét és az egyszerű különbség fogalmát. Márpedig nem minden különbség ellentét. Ellentétről csak olyan jelenségek vagy tulajdonságok esetében beszélhetünk, amelyek között szűsösleges különbség van, de ugyanakkor feltételezik egymást, lényegi, belső kapcsolat van közöttük. Az ellentét — Marx szavaival — differenciált lényeg.

Ezekután megvizsgálja a fejlődés dialektikus útját, melynek során az ellentétes folyamatok átmennek egymásba, és pedig abban az értelemben, hogy az új forma nem a régi egyszerűsöklése, fokozatos visszafejlődése, hanem ellenkezőleg, teljes kibontakozása, kifejlődése útján jön létre. Az ellentétek egymásba való átmenetének egyik formája, amikor egy jelenség, fejlődése folyamán a saját ellentétébe csap át. Néhány szerző abszolutizálja ezt a formát és azt állítja, hogy minden jelenség szükségszerűen átcsap a saját ellentétébe. Valójában azonban ez nincs így. A marxista dialektika csupán azt állítja, hogy meghatározott feltételek megléte esetén minden jelenség átcsaphat ellentétébe, a lehetőség azonban nem mindig válik valósággá. E tétel helyes értelmezésének nagy szerepe van a szocialista társadalomban meglévő nem-antagonisztikus ellentmondások fejlődésének megértésében is. Ezek az ellentmondások adott körülmények között antagonisztikusakká válhatnak. Fordítva is áll azonban a dolog: meghatározott feltételek között az antagonisztikus ellentmondások átalakulhatnak nem-antagonisztikusakká. Mindez azt bizonyítja, hogy a társadalmi jelenségeket csak a körülmények konkrét elemzésével érthetjük meg.

A régi és az új forma viszonyával kapcsolatban Sur a társadalomtudományok területéről vett példákkal bizonyítja, hogy a minőségi változások során régi és új nem mindig ellentétesek egymással, az esetek egy részében csupán különböznek egymástól. A szocializmusban az új minőség gyakran nem ellentéte a réginek, az új keletkezése azonban, természetesen, ekkor is dialektikus úton, ellentétek egységének és harcának keretében megy végbe: az új

nem a régi minőség fokozatos elorsvasztása, ellenkezőleg belső lehetőségeinek, potenciális erőinek teljesen kibontakozása útján alakul ki.

I. Sz. Narszkij: A filozófia tárgyára vonatkozó neopozitivisták tanítás értékeléséhez

A pozitívizmus története során, a különböző pozitivisták irányzatok bizonyos mértékig különböző módon értelmezték az „új”, azaz a pozitivisták filozófia tárgyát, amelynek szerintük fel kell váltania a „hagyományos” (mindenekelőtt a materialista) filozófiát. A cikk szerzője nyomon követi a filozófia tárgyára vonatkozó pozitivisták nézetek változását, majd ezen az alapon leleplezi, megbírálja a neopozitívizmus erre a kérdésre vonatkozó tanításának néhány mozzanatát.

A neopozitivisták felfogása — amely szerint a filozófia alapkérdése megoldhatatlan (sőt, egyáltalán semmi tudományos értelme nincs), az a törekvésük, hogy a filozófiát felváltsák a formális logikával, és hogy az ilyenformán „tisztza” formális ismeretelméletre szűkített filozófiát mesterségesen izolálják a társadalmi gyakorlattól és minden tudományos tevékenységtől — tulajdonképpen egyesítése néhány, a filozófia tárgyára vonatkozó régebbi pozitivisták álláspontnak.

A szerző egy sor kérdésben elemzi a neopozitívizmus különböző képviselőinek álláspontját. A neopozitívizmus szerint egyetlen „hagyományos” filozófiai kérdésnek sincs értelme, a filozófia feladata nem ezeknek a megoldása (minthogy ezek megoldhatatlanok), hanem csupán a tudomány nyelvi kifejezéseinek osztályozása, formális-logikai analízise. Az „új” filozófia azonban ezzel korántsem a konkrét tudományok érdekeit akarja szolgálni. (A pozitivisták szerint a filozófia kibogozza a nyelvi zavarosságokat és pontatlanságokat, de a tudományban mindent hagy a régiben, minthogy tudomány és filozófia egymással „semleges” viszonyban vannak.) Másrészt, az a formális logika, amelyre filozófiájukat redukálták, éppen mert minden ontológiai alaptól megfosztották, a materialista elméletől mesterségesen izolálták, nemcsak a dialektikus logikával áll elvi ellentétben, de lényegében különbözik a szimbolikus logikától is. Ez a „logika csupán a tudományos fogalmak terminológiai kifejezéseivel fűzött üres manipuláció, éppen nem „új ismeretelmélet”, hiszen a megismerési folyamat valóságos törvényszerűségeinek tanulmányozásával nem foglalkozik.

A tudományos filozófia tárgyának kérdését egyedül a marxizmus oldja meg helyesen. A szerző röviden elemzi a marxista filozófia tárgyát és bírálja azokat, akik a filozófiát mint az objektum és szubjektum viszonyának kérdését tanulmányozó tudományt szembeállították a filozófia olyan értelmezésével, amely szerint az a termé-

szet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit tanulmányozó tudomány. Ezek az ún. „gnoszeológusok”, akik a filozófia alapkérdését tévesen csak ismeretelméleti kérdésre szűkítették le, akarva-akaratlanul is a neopozitívizmus malmára hajtották a vizet.

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE 1960. 4. SZÁM

Manfred Buhr: Kritikai megjegyzések Ernst Bloch „A remény elve” c. főművéhez

Nemrégiben jelent meg Ernst Bloch főművének harmadik kötete. Ez lehetővé tette, hogy összefüggő képet lehessen alkotni Bloch filozófiai nézeteiről. A cikk szerzője kritikai észrevételeit négy kérdés köré csoportosítja.

Jellemző vonása Bloch írásainak a nyelvi homályosság. Minduntalan hasonlatokat, képeket, metaforákat használ. Ez nála nem csupán formai kérdés, hanem tartalmi problémát rejt magában. Úgy tűnik, hogy nem a tárgy határozza meg a nyelvi kifejezést, hanem megfordítva a tárgy a nyelv függvénye. Művének nyelvezetében felfogásának misztikus volta őt formát.

Bloch azt a kérdést állítja művének középpontjába, hogy a remény nemcsak pszichológiai, hanem társadalmi probléma. A remény a valóság objektív meghatározottsága. Az eddigi filozófia elhanyagolta ennek a kérdésnek a tanulmányozását, pedig ennek nagy jelentősége van társadalmi szempontból. A cikk szerzője rámutat arra, hogy a remény a talaját vesztett polgárság problémájaként merült fel, s ezt általánosította Bloch filozófiai síkon. Ebben Bloch felfogása rokonvonásokat mutat Lukácséval, aki „A lélek és a formák” c. munkájában hasonló kérdést vet fel.

Bloch filozófiájának gondolati anyaga két főforrásból táplálkozik. Egyrészt az idealizmus olyan klasszikusaiból, mint Aristoteles, Leibniz és Hegel, másrészt a német romantika, Schelling, Baader és Novalis filozófiájából.

Végül a cikk szerzője rámutat arra, hogy Bloch reményfilozófiája a messianizmus egyik változata. A reményfilozófia tehát végeredményben elvezet a valláshoz, ez Bloch filozófiájának végső kicsengése.

D. P. Gorszkij: Az idealizálás és az absztrakció folyamata

A megismerés során gyakran találkozunk az úgynevezett idealizálással. Az idealizálásnak két fajtája van. Egyrészt passzív értelemben a valóság visszatükrözésének a módja, másrészt az a módszer, amellyel idéális tárgyakat hozunk létre.

Az idealizálás módszerét alkalmazzuk például akkor, amikor kidolgozzuk az abszolút fekete test, a pont, az egyenes vonal, az egyenlő oldalú háromszög fogalmát. Amikor idealizálunk, akkor voltaképpen absztrakciót végzünk. A kettőt azonban mégsem szabad teljesen azonosítani. Az absztrakció során ugyanis a létező dolgokból indulunk ki, az idealizálás során pedig olyan tárgyakat hozunk létre gondolatilag, amelyekről eleve tudjuk, hogy ilyen formában nem léteznek a valóságban. Az idealizálás olyan határeseteket teremt, amelyek ebben a tiszta formában a valóságban nem fordulnak elő.

Az idealizálásnak nagy jelentősége van a tudományos kutatásban. A geometria többek között annak köszönheti eredményeit, hogy megteremtette az idéális pont, az idéális vonal stb. fogalmát. Az idealizálás termékei azok a modellek, amelyek elősegítik a valóság törvényszerűségeinek a tanulmányozását.

LA NOUVELLE CRITIQUE 1960. 117. SZÁM

Keresztények korunk problémái előtt (cikkyűtemény)

Michel Verret: A katolikus értelmiség és a politika

A francia katolicizmus politikai ideológiáját manapság az álláspontok sokfélesége és a vatikáni hivatalos doktrínától való, esetenként igen nagy eltávolodás jel-

lemzi. A szerző kiemeli a francia katolicizmus sajátos helyzetét, amely elsősorban a franciaországi politikai és társadalmi viszonyok sajátosságaival, a középkeletiek heterogén érdekeivel és törekvéseivel, és különösen az osztályharc kielezettségével függ össze. A katolicizmuson belül kialakult politikai vitákat azonban az egyház ideológiai egységének fenntartásával szeretnék

folytatni. Erre vallanak a Francia Értelmiség Katolikus Központja keretében folyó viták is. Viták folynak a világi s a szellemi hatalom hatáskörének értelmezéséről, az emberi személyiség védelmének problémájáról, a katolikusok politikai állásfoglalásait meghatározó szellemi értékek felfogásáról. Keresik politikai nézeteltéréseik okait, de többnyire elfedni igyekeznek ezek társadalmi forrásait. A katolikus gondolkodók többsége elveti a marxistákkal való eszmecsere lehetőségét vagy még fél tőle, de a baloldali katolicizmust minden tényező a kommunistákkal való egység megteremtése felé sodorja.

Jean Milhau: A tudomány és a misztérium

A keresztény eszme válságban van, és ez a válság különös erővel hat a katolikus értelmiségre. A tudományos haladás elismerése mellett a hitet is szeretnék megőrizni, arra töreksenek, hogy korszerűsítsék a hitoktatást és a keresztény apologetikát,

összeegyeztessék azt a tudomány eredményeinek elismerésével. Azt állítják, hogy a tudomány feltárja ugyan számunkra, hogy milyen a világ, de nem ad magyarázatot a világ értelmére, az ember küldetésére, az emberi megismerés, a tudomány csodájára: mindez a misztérium területe. A tudomány, amelyet nagyra becsülnék, végeredményben maga is misztérium. Csak a hit segítségével érthetjük meg a természet fejlődésének misztériumát, az ember, a lélek, a lét, a szubsztancia misztériumát. A világ érthetetlen marad, ha nem fogadjuk el az érthetetlen misztériumot, a természet és az ember csodálatos teremtményének gondolatát. A szerző rámutat, hogy a katolikus ideológia, miközben a tudomány elismerésére kényszerül, kihasználni igyekszik annak minden nehézségét, problémáját, hiányosságát. A dialektikus materialista gondolkodás számára megnyílnak a titkok, amelyek csak addig kapnak misztikus színezetet, ameddig a világ jelenségeit metafizikusan szemléljük. Az emberiség gyakorlata feloldja számunkra a misztériumot.

LA PENSÉE 1960. 90. SZÁM

René Maublanc emlékezete

A folyóirat ismerteti a René Maublanc emlékeztetőre tartott 1960. febr. 27-i ünnepi estet, ahol Labérenne, Cogniot, Suret-Canale, Orceel és mások emlékeztek meg Maublanc munkásságáról.

Maublanc kezdetben Comte és Durkheim befolyása alatt állt, az első világháború utáni időkben azonban egyre közelebb került a munkásszorgalomhoz. 1930 táján azok közé a tudósok közé tartozott, akik a Szovjetunió iránti szimpátiájuk kifejezése-képpen megalapították a szovjet valóság tényeit propagáló „Új Oroszország” elnevezésű kört. A 30-as években Maublanc mindig támogatta a párt harcát a fasizmus ellen. 1936-ban megírta egyik lehatásosabb írását „A pacifizmus és az értelmiségiek” címmel. Ugyanebben az időben a Hitler elleni harc kapcsán támadta Alain idealista történetfilozófiai nézeteit. Alain szerint a népek történetét pszichológiai mozgatóerőkkel, szenvedélyekkel lehet magyarázni, és e szenvedélyek elcsendesítésével a gondolat lesz úrrá az emberen és a népeken. Ezen az alapon Alain azt tanácsolta, hogy Hitlernek elégtételt kell adni, hogy lemondjon törekvéseiről. Hasonló nézetei voltak ez időben Jules Romainsnak is. Maublanc kimutatta e felfogás tarthatatlanságát és veszélyes voltát.

Maublanc még nem volt kommunista akkor, amikor 1939-ben a katonai bíróság

előtt az üldözött kommunista képviselők mellett tanúskodott. A német megszállás alatt, amikor Solomon, Politzer és Decour megalakították az illegális „Université libre” és a „La pensée libre” című folyóiratokat, Maublanc is csatlakozott hozzájuk. 1941-ben a három kommunistát kivégzik. René Maublanc ekkor lépett be a pártba és az „Université libre” felelős szerkesztője lett. A felszabadulás után 14 éven át vezető funkciót töltött be a Pensée szerkesztőségében.

Maublanc a modern racionalizmus híve volt, ezt úgy értelmezte, ahogyan Paul Langevin és a korszak legjobb tudósai, akik azt vallották, hogy a dialektikus materializmus a legfejlettebb és a legtudományosabb formája annak a nagy racionalista irányzatnak, amely Franciaországban Descartes-tal született meg és az enciklopédisták századában virágzott tovább.

A folyóirat részleteket közöl René Maublanc írásaiból is. Egy rövid kivonatot „A pacifizmus és az értelmiségiek” c. brosrúrából, egy részletet Maublancnak a kommunista képviselők perében elhangzott tanuvallomásából és egy kivonatot „A racionalizmus a francia filozófiában” c. cikkéből.

Maublanc ebben a cikkben Comte filozófiájával foglalkozik. Comte egyik fő fogyatékosága, hogy nála a tudományra alapozott filozófia nem azt jelenti, hogy az emberek megtanulják a társadalmat alakí-

tani. Comte szerint a helyes megismerésen alapuló szellemi egység a társadalomban egymagában kialakítja a társadalom organikus korszakát, a végleges társadalmi stabilitást. A társadalmi intézmények tehát automatikusan teremődnek meg.

Comte másik komoly hibája, hogy szemben Bacon-nal és Descartes-tal a tudásnak nem azt a célt tűzi ki, hogy a gyakorlati cselekvést irányítsa. Comte gondosan elkülöníti a technikai tudományokat és az elméleti tudományokat, és harcol az ellen az irányzat ellen, amelyet az ő korában a saint-simonisták képviseltek, akik az elméletet a technikai gyakorlattal akarják összekapcsolni. Comte szerint a tudomány magasabbrendű feladata abban áll, hogy szellemi szükségletet elégít ki. Comte tehát a 19. század végi „tisztá tudomány” apostolainak az elődje.

Harmadik hibája, hogy nemcsak a 18. századi materializmus hibáit ítéli el, hanem a materializmus egészét, valamint minden olyan törekvést, amely a valóság egészét akarja megismerni. Szembeállítja az emberiség pozitív korszakát, a tudomány korszakát a teológiai és a metafizikai korszakkal, azon az alapon, hogy a tudomány megelégszik a relatívval és lemond arról, hogy olyan problémák megoldását keresse, amelyek az emberi értelem számára megismerhetetlenek. Comte tehát agnosztikus, racionalizmusa félnék, korlátozott racionalizmus. Már munkássága első idejében is összeállította azoknak a kérdéseknek listáját, amelyeket megoldhatatlannak tartott, munkássága második szakaszában pedig ugyanebből az agnoszticizmusából következett, hogy a racionális filozófia fölé egy gyermeki és zavaros misztikát helyezett az emberiség vallása formájában.

Ez a pozitivistá vallás Franciaországban kevés hívet szerzett, de Angliában és főleg Dél-Amerikában meglehetősen sokat. Franciaországban azonban a pozitívizmusból született az a száraz tudományosság, amely a degenerálódott racionalizmus egy formája. Ez a tudományosság lemond az ún. metafizikai kérdésekről és ezért a valóságnak csak csonka képét tudja adni. Ezenkívül el is választ két dolgot: a tudomány világát, ahol igyekszik racionalista lenni, és a vallást, ahol elfogadja a tudománnyal szembenálló dogmákat. Kiváló francia tudósok, mint Pasteur, e pozitivistá hatás alatt állottak. Ez a korlátozott racionalizmus képtelen volt arra, hogy a 20. században ellenálljon a különböző misztikus irányzatoknak, a bergsonizmusnak, egzisztencializmusnak stb.

Ezzel az offenzívával szemben nem a pozitivisták félnék racionalizmusára van szükség — hirdette Maublanc —, hanem a

harcos racionalizmusra, amely azonban túlhaladja a mechanikus materializmus korlátait. Minden racionalista megegyezik abban, írja Maublanc, hogy a tudomány és a filozófia képesek arra, hogy az embert felszabadítsák a természet uralma alól. Ez volt Descartes ideálja is. A racionalizmus legkövetkezetesebb mai hívei vallják, hogy egyedül a társadalmi erők irányításával jöhet létre az igazi szabadság.

Lucien Sève: A mai francia filozófia körképe III. A materializmus 1920 után

A szerző cikksorozatának harmadik részében mindenekelőtt megállapítja, hogy a 20. század elején a legkülönbözőbb tudósok és filozófusok (Poincaré, Charles Gide stb.) halottnak hitték a materializmust. A század elején a polgári materializmus valóban defenzívába szorult. 1914-ben jelent meg egy cikkgyűjtemény Franciaországban „A mai materializmus” címmel, amely a materializmus és a spiritualizmus viszonyával foglalkozott. Ebben a cikkgyűjteményben a legkülönbözőbb területek tudósai egyetértően abban, hogy a materializmus mindenütt visszavonulóban van.

Egy évszázados hivatalos bojkott eredménye ez; hiszen pl. a spiritualizmus képviselői nem is tudták, hogy mi a materializmus, és csak a materializmus vulgarizátorainak tanítását ismerik. A cikkrők közül többen, mint pl. Poincaré, be is vallják, hogy nem tudják pontosan, mit jelent a „materialista” kifejezés.

Húsz évvel később azonban már bevonult az egyetemre is a dialektikus materializmus. Ezért a burzsoázia hivatalos kézikönyveinek antimarxista jellege is fokozódik.

A materializmus története 1920 után tulajdonképpen nem más, mint azoknak a politikai és ideológiai küzdelmeknek a története, amelyeket a kommunista párt vívott, és amelyeknek során a marxizmust elterjesztette Franciaországban. A materializmus a kommunista pártban támaszt és gravitációs központot talált, és alapvetően megváltoztatta a többi filozófiai irányzat képét is. A pozitívizmus mint alapvető irányzat gyakorlatilag eltűnt. Ez egyike a mai francia filozófia legjellemzőbb vonásainak. Azokban a kapitalista országokban ugyanis, ahol nincs erős forradalmi munkáspárt és ezért a marxizmus befolyása gyenge, mint pl. az Egyesült Államokban, a tozizmus és a pozitívizmus foglalja el a fő helyet a filozófiában. Nyugat-Németországban, Belgiumban, Svájcban, az angolszász országokban a neopositívizmus különböző változatai állnak szemben egy teológiai irány-

zatú spiritualizmussal. Franciaországban azonban — a pozitivizmus szülőhelyén — sem a pragmatizmus, sem a logikai pozitivizmus nem tudott igazi iskolát teremteni. Sőt még a Comte iránti érdeklődés is csaknem teljesen megszűnt. A pozitivizmus ugyanis a materializmus időleges gyengeségét jelenti, és amikor a materializmus elfoglalja az őt megillető helyet, a pozitivizmus balszárnya a materializmus, jobbszárnya pedig a konzervatív spiritualizmus hatása alá kerül. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kispolgárság többé nem keres egy filozófiai „harmadik utat”. Azonban ennek a „harmadik útnak” a tengelye a marxizmus nyomása alatt erősen balra tolódik. A régi pozitivizmushoz hasonló szerepet játszanak ma Franciaországban a revizionizmus különböző álmarxista irányzatai.

A marxizmus jövője Franciaországban attól függ, hogy képes lesz-e a munkásszót és pártja arra, hogy szövetséget létesítsen minden olyan társadalmi réteggel, amely ellenségesen áll szemben a nagytőkével, és megszüntessen minden ellenérzést ezekben a rétegekben a szocializmussal szemben. Ugyanakkor a marxista filozófiának is nagy szerepe van ebben a folyamatban. Itt a szerző hibául rója fel, hogy Franciaországban meglehetősen kevés a magasnívójú és igazán marxista szellemű filozófiai mű. A felszabadulás óta a marxista filozófusok sok cikket írtak és sok előadást tartottak, és munkásságuk a vulgarizálás és az igazi tudományos kutatás között foglalt helyet. De az alapvető kérdéseknek szentelt tudományos munka kevés. A szerző három olyan művet említ meg, amelyek példamutatóak a tudományos nivó tekintetében: CornuMarxról és Engelsről írott könyvét, Desanti: „Bevezetés a filozófia történetébe” és Garaudy: „Az ember szabadságáról” írott könyveit.

Sartre a „Les Temps Modernes” egyik cikkében az alapvető marxista írásművek ritkaságát egy mélyreható betegségnek tulajdonítja: a „sztálinizmusnak”. Csakhogy az, amit Sartre „sztálinizmusnak” nevez, a Szovjetunió életében az a korszak, amely Lenin halálával kezdődött el, az pedig, amelyet Sartre a francia kommunista párt elbürokratizálódásának nevez, 1930-cal kezdődik. Ebben az időben Sartre 25 éves volt, és az előtte való években ismerkedett meg a marxizmussal. 1930 táján azonban Sartre az elé a választás elé került, hogy csatlakozik-e a marxista párthoz, vagy nem. A valóságban tehát nem a marxizmus fejlődése állt meg, hanem

Sartre utasította vissza a fejlődése során következő lépést. Így tehát, noha Sartre elemzésének a marxizmus betegségről van némi objektív alapja, lényegében mégis szubjektív és többe árul el Sartre-nak a marxizmussal kapcsolatos álláspontjáról, mint a marxizmus helyzetéről.

A szerző megállapítja, hogy a marxizmus elterjedése egy belső ellentmondással járt együtt a filozófia fejlődése szempontjából. A marxista filozófusok, akik felelősséget éreztek a pártjuk, a munkásszót és a filozófia iránt, politikai, pedagógiai és polemikus munkába kezdtek. Ez természetesen nem mond ellent a tudományos munkának, de az, hogy a marxista filozófusok ne maradjanak meg ennél a filozófiai propedeutikánál, politikai szervezés és egyéni fejlődés kérdése. Ezenkívül a francia marxista filozófia fejlődését hátráltatta az is, hogy a német megszállók sok kiváló filozófust megöltek, így pl. Politzert, Solomont és Mougint.

Ami a személyi kultusz ártó hatását illeti, a szerző szerint ez abban állt, hogy a kommunista párt és a filozófusok közötti kapcsolat deformálódott. Ez nem azt jelenti, hogy a francia kommunista párt valaha is arra kényszerített volna egyetlen filozófust is, hogy lemondjon a marxista kutatómunkáról. Éppen ellenkezőleg, a párt rendkívül türelmes volt a filozófusokkal szemben, így pl. Lefebvrevel szemben is, aki már 1953-ban olyan esztétikát publikált, amelynek koncepciója igen vitatható volt. A baj inkább abban rejlett, hogy a filozófusokban nem élt eléggé a személyes felelősségérzet a marxizmus alkotó továbbfejlesztése iránt. A kutatókat a párt nem akadályozta és nem bátorítalanította el, az igazság azonban az, hogy ők bíztak Sztálinban annyira, hogy őrá hárították a marxizmus továbbfejlesztésének egész feladatát. Ez a bizalom igazoltnak tűnt, mert Sztálin olyan írásokat adott közre, amelyek valóban a marxizmus továbbfejlesztését jelentették. Így a marxista filozófusok, akik különböző polemikus és pedagógiai munkákat végeztek, ürügyet találtak arra, hogy ne foglalkozzanak behatóan a marxizmus alapvető kérdéseivel.

Éppen e hiba felismerésével a marxista kutatómunka a XX. kongresszus óta Franciaországban is sokat fejlődött. Ahogyan a francia társadalomban érnek azok az erők, amelyek társadalmi változásokat fognak előidézni, ugyanúgy előrelátható az is, hogy a marxista filozófia új ugrásra készül, amely ugyanekkor a nemzeti kultúra fejlesztésével is együttjár.

**Lucien Sève: A mai francia filozófia körképe
IV. Az idealizmus 1920 után**

Az idealista filozófia számára 1920 után az a megoldhatatlan ellentmondás vált nyilvánvalóvá, hogy egy Marx előtti idealizmus alapján lehetetlen filozófiai irányzatot létesíteni, és mégis a francia uralkodó osztály számára az idealista filozófia társadalmilag szükséges volt. Ennek az áthidalhatatlan ellentmondásnak a jegyében születtek meg azok a különböző izmusok, amelyek azonban többé vagy kevésbé gyorsan megmutatták természetlenségüket.

A hagyományos spiritualizmusnak az a válsága, amelyről Politzer már 1929-ben beszélt a bergsonizmussal kapcsolatban, a II. világháborúval katasztrofális módon bekövetkezett. Ennek a szellemi válságnak az első áldozata az újkantizmus volt. Kant ugyanis a maga idejében a materializmus és az idealizmus, a tudomány és a vallás, a demokrácia és az abszolutizmus összeegyeztetésére törekedett. Ennek a kompromisszumnak lehetőségét azonban a történelem megszüntette. Az újkantizmus a mai burzsoázia számára egyszerűen túlságosan retrográd és túlságosan haladó is. Túlságosan retrográd, ha Kantot betű szerint értelmezik, és túlságosan haladó, ha a kantizmustól továbbmennek a dolgok genezisének feltárásához, mert ez az út Hegelhez és a marxizmus előkészítéséhez vezet. A marxizmus elleni harc céljára sokkal inkább megfelel Hegel és a fiatal Marx idealista magyarázata. Ez a „harmadik út” kísérleteinek mai irányzata is.

A cikk ezután a bergsonizmus jelentőségével foglalkozik. A 20. század elején nyilvánvalóvá vált a vallás „tudós” formájának, a metafizikának összeomlása. Ésszerű alapon nem volt többé lehetséges az idealista metafizika, a metafizika megőrzésére csak úgy volt mód, ha a metafizika szembefordul az ésszel. Ez volt a bergsonizmus célja. A bergsonizmus tehát nem a gondolkodás valóságos fejlődésének a gyümölcse, hanem a metafizikai spekuláció stratégiai fegyvere. Ezáltal a Cousinféle spiritualizmus hagyományait folytatja, amely a hivatalos filozófiát a tudományok útjáról az ideológiai taktikázás útjára vitte.

A francia burzsoázia a két világháború közt tehát lényegében ugyanolyan probléma előtt állt, mint a XIX. század küszöbén. Ki kellett alakítania a megfelelő polgári filozófiát a burzsoá káderek nevelése számára. Az új francia idealizmus ekkor is, akárcsak a XIX. század elején, filozófiai import alapján jött létre. De ez nem a gon-

dolat egészséges internacionalizmusát jelentette, hanem a reakciós idealizmus szövetségét a haladó irányzatok ellen, amely épp úgy jelentkezett az I. világháború után, mint a II. világháború alatt. A képet némileg módosítja, hogy a két világháború között az antifasiszta emigráció is hatott a francia filozófiára, lényegében azonban a mai francia idealizmus a külföldi reakciós filozófiák, különösen a német filozófia lefordított mása. A német ideológiában nem voltak olyan materialista hagyományok, mint a francia filozófiában, másrészt pedig megfelelő filozófiai kultúrával rendelkezett, amely elfogadhatóvá tette a német filozófiát a francia értelmiség számára. Az a tény, hogy a francia filozófia — ellentétben a francia szociológiával — nem került az amerikai filozófia hatása alá az utóbbi 15 évben, annak köszönhető, hogy a régi kultúrával rendelkező Franciaországban, a francia értelmiségiek számára az amerikai filozófia nem volt elég színvonalas. Ebből a szempontból azonban értékelnünk kell a Francia Kommunista Párt harcát is a amerikai befolyás ellen.

A német irracionalizmus elterjedését elősegítette az irracionálizmus, a fenomenológia és az egzisztencializmus baloldali látszata. Mindezek az irányzatok — amelyek lényegében a polgári társadalom jobb oldali kritikáját jelentik — sok esetben ugyanis baloldali kritikának tűnnek. Ezért a felszabadulás idején számos francia filozófus ezt a baloldali látszatot fejlesztette tovább, és ezzel leplezték ezeknek a filozófiáknak változatlanul reakciós tartalmát. Így jöttek létre különböző hibrid filozófiák, mint a marxista fenomenológia stb., amelyek jó szolgálatot tettek a reakciós, idealista filozófiák elterjedésének. A fenomenológia francia hívei nem is tudják, mi a valóságos kapcsolat a fenomenológia és a skolasztika között. (Az intencionalitás husserli fogalma Brentanon keresztül a katolikus teológiából ered stb.)

A szerző ezután azt fejtegeti, hogy az a tény, hogy Hegel után nincs többé nagy rendszeralkotó burzsoá filozófia, a filozófiának töredékessé válásában is kifejeződik. A fenomenológia pl. bezárkózik az ismeretelmélet határai közé, s nem törődik sem a hagyományos metafizikával, sem az erkölcs kérdéseivel. Az egzisztencializmus pedig nem más, mint az emberi sorsról való vallásos típusú reflexió, de sem ismeretelméletet, sem erkölcstant, sőt még általános világképet sem foglal magában. Egy másik jellemző vonása a mai burzsoá filozófiának a leíró jelleg. Ennek oka abban rejlik, hogy a világ leírásakor lehetséges a

tudatból való kiindulás, a világ magyarázatakor ez már sokkal nehezebb.

A modern idealizmus nem képes arra, hogy a burzsoázia számára erkölcsi és politikai alapot teremtsen. Politzer már 1929-ben megállapította, hogy a modern polgári filozófiák divatjai nem hosszú életűek. A francia burzsoázia jelen pillanatban Bergsonhoz nyúl vissza.

A szerző a továbbiakban a katolikus egyház és a filozófia viszonyával foglalkozik. A burzsoá filozófiai irányzatok gyengesége az egyház malmára hajtja a vizet, mert az egyház vállalkozik arra, hogy a tozizmussal a burzsoázia számára megfelelő filozófiai rendszert adjon.

Az egyház minden eddiginél jobban megértette, hogy tömegbefolyásra kell szert tennie. Franciaországban azonban a tömegek egyre jobban a tudományos materializmus hatása alá kerülnek. Az egyházi teoretikusok ezért arra kényszerülnek, hogy belekapaszkodjanak a tudomány új irányzataiba (pl. újhegelianizmus és az idealista Marx-kutatás).

E nehéz helyzetben a katolikus egyház álma az, hogy nyugat-európai méretekben létrejöjjön egy olyan neopozitivistai irányzat, amelynek tudományos és laikus a megjelenési formája és amely egyesítené mindazokat a filozófiai irányzatokat, amelyeket ezidáig nem mérgezett meg reménytelenül a marxizmus. Franciaországban azonban ennek a tervnek a megvalósítása nagyon nehéz.

A Vatikán manőverezései azért is figyelemre méltóak, mert összekapcsolódnak az európai szociáldemokrácia elméleti törekvéseivel. A mai szociáldemokrácia elméleti eklekticizmusa ugyanis nyíltan a spiritalizmust teszi a „szocialista” gondolat alapjává; ugyanakkor pedig a szociáldemokrácia „európai” politikája is egybevág a Vatikán politikai vonalával. (Ez a magyarázata annak is, hogy nemrégiben például kiadták Jaurès írásait istenről.)

A szerző végül ismét felveti a filozófiában levő alapvető irányzatok kérdését. Elméleti szempontból a megoszlás a materializmus és az idealizmus között van, de a francia filozófiai kultúra és a francia filozófia jövője szempontjából a szerző szerint egy másik választóvonalat is kell húzni. Ez a választóvonal azok között a filozófiai irányzatok között húzódik, amelyek, noha elméleti kiindulópontjaik különbözőek, megegyeznek abban, hogy a francia szellemet a kor szellemével akarják összhangba hozni és azok közt, akik modern álarc alatt korunk reakciós áramlatait szolgálják. Az első csoporthoz tartozó filozófusok közt az elméleti vita igen fontos, a második csoporttal való vita azonban a szerző szerint

végso soron nem lehet eredményes, a feladat sokkal inkább ezeknek leleplezése. A szerző következő cikkében azokkal a problémákkal kíván foglalkozni amelyek e második választóvonal meghúzásából adódnak.

Vladimir Fock: Az új elméletek episztémológiai kritikája

A folyóirat a kvantummechanika tárgyköréből Fock és de Broglie cikkei közül. Paul Labérenne bevezetése szerint Fock cikke pontot tesz azok után a viták után, amelyek a de Broglie-féle kettős megoldás elmélete és a koppenhágai iskola között zajlottak évek óta.

A továbbiakban Fock filozófiai szempontból jelentős cikkét ismertetjük.

Fock cikkének bevezetőjében elmondja, hogy 1957-ben alkalma volt Bohrral személyesen is vitatkoznia a kvantummechanika kérdésében. Azóta Bohr sokban megváltoztatta nézeteit, és így jelenleg a kvantummechanikával kapcsolatos nézetei lényegében megszabadultak pozitivistikus vonásaiktól és sokkal elfogadhatóbbak a materializmus számára.

A kvantummechanikának Fock szerint meg kell találnia a magyarázatot az atomi tárgyak korpuszikuláris és hullám természetű tulajdonságainak együttes létezésére. Ezt az együttes létezést nem lehet a klasszikus alapon megmagyarázni. Egy jelenség klasszikus leírásának Fock azt nevezi, amikor a leírásban a jelenséget a megfigyelő eszköztől függetlennek tekintik. Az atomi jelenségek hullámtermészetének és korpuszikuláris természetének túlságosan klasszikus leírása paradoxonokhoz vezet. Ez a paradoxon, amelyet Bohr fogalmazott meg, abban áll, hogy egy rendszer kvantikus állapota látszólag függ azokról a megfigyelésektől, amelyek nem a rendszer tárgyaira vonatkoznak. De Bohr megadta ennek a paradoxonnak a megoldását is. Megállapította, hogy egy atomi tárgy tulajdonságainak leírásához ellentétes aspektusok használata szükséges, ezeknek az ellentétes aspektusoknak a használatát a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció szabályozza. Az egymással ellentétes szempontok használatát Bohr komplementaritásnak nevezte és a Heisenberg-féle relációt komplementaritási relációnak. A Bohr-féle komplementaritás elve egy atomi jelenség különböző klasszikus szemléletére vonatkozik. A Heisenberg-féle reláció pedig csak a határait jelzi a klasszikus leírásnak, és semmit sem mond azokról az eszközökről, amelyet a kvantumelméleti leírás tartalmaz. A kvantummechanikában használatos matematikai és fizikai fogalmak

azonban episztemológiai problémát is felvetnek. Bohr a matematikai formalizmust a kvantummechanikában teljesen szimbolikusnak tekinti. Fock szerint azonban az elméleti fizikában ezek a szimbólumok meghatározott fizikai fogalmakhoz kapcsolódnak. Ez a kvantummechanikára éppúgy vonatkozik, mint a klasszikus fizikára. A klasszikus fizikában azonban maguk a fizikai mennyiségek szerepelnek, a kvantumelméletben pedig főleg a valószínűségek. Azt kell tisztázni tehát, hogy milyen valószínűségekről van itt szó. A kvantummechanikában Fock szerint ezeket a valószínűségeket a klasszikus fizika nyelvén is ki lehet fejezni; ezeknek meghatározott kísérleti körülmények közt értékük van. Egy jelenség valószínűsége a kvantummechanikai leírások alapfogalma. Fock szerint de Brogliék azt a hibát követik el, hogy a valószínűséget azonosnak tartják a statisztika fogalmával. A valószínűség fogalma igen jól alkalmazható egy tárgyra és egy elszigetelt esetre is, és numerikus értéke is meghatározható. A statisztika ezzel szemben a különböző esetek megoszlásának a tanulmányozása a gyakran megismétlődő tapasztalatok alapján. A statisztika csak arra szolgál, hogy a valószínűség alapján felállított hipotéziseket igazolja. Egy valószínűségi elmélet tehát nem ugyanaz, mint egy statisztikai elmélet. Egy atomi rendszer kvantikus állapotának az alapfogalma csak a különböző fizikai körülmények között létrejövő lehetséges tények valószínűsége alapján írható le. Ez az alapelv megfelel a jelenségek ellentétes aspektusú szemléletének a fizikában.

Fock ezután azt bizonyítja, hogy noha az atomi tárgyak tulajdonságait csak olyan eszközökkel való kölcsönhatásban lehet leírni, amelyeket a klasszikus mechanika segítségével magyarázhatunk, mégis lehetséges olyan absztrakciók kidolgozása, amelyek segítségével megismerhetjük maguknak az atomi tárgyaknak a tulajdonságait.

Azokat az absztrakciókat, amelyeknek segítségével az atomi tárgyak tulajdonságait elvonatkoztatjuk a megfigyelő eszköztől, sokkal finomabb módon kell kidolgozni, mint a klasszikus mechanikában, de ez nem jelenti azt, hogy ez lehetetlen és le lehetne mondani a leírás objektivitásáról az atomi tárgyak esetében.

Bohr régebben azt vallotta, hogy a mérőeszköz és az atomi tárgy között ellenőrizhetetlen a kölcsönhatás. Ezt a kifejezést azért használta, hogy megmagyarázza a bizonytalansági relációt, mivel megmaradt fogalmilag a klasszikus fizika világában. Csakhogy minden fizikai jelenség a dolog természeténél fogva ellenőrizhető. Ami nem ellenőrizhető, az abból adódott,

hogy a Bohr által felállított viszony tisztán logikai volt, és a mérőeszköz klasszikus leírása és az atomi tárgy valószínűségi leírása között áll fenn. Úgy látszik, hogy ez Bohr később maga is elfogadta ezt az álláspontot.

Bohr régebbi munkáiban a komplementaritás fogalmát szembeállítja a kauzalitás fogalmával. Bohr szerint a kauzalitásnak nincsen helye a kvantumfizikában. Fock rámutat, hogy ez az állítás nem pontos, mert a kauzalitás fogalmát két vagy három értelemben is használják.

A kauzalitás fogalmát használják az ok és az okozat viszonyára. Az, hogy az ok megelőzi az okozatot, nem vonható kétségbe a kvantumfizikában sem.

A kauzalitás fogalmát mechanikai determinizmus értelmében is használják. Ez lényegében azt jelenti, hogy a kezdeti értékek és a meghatározott feltételek elegendők a probléma egyértelmű megoldásához, amint ez a newtoni rendszerben történik.

Végül a kauzalitást Laplace determinizmusának értelmében is használják. Eszerint lehetséges annyira tökéletesíteni a megfigyeléseket, míg ezek lehetővé teszik a jövő eseményeinek teljesen pontos előrelátását.

A klasszikus mechanikában az égi mechanika felel meg a legpontosabban a Laplace determinizmusának. A kvantummechanikában azonban az előrelátás csak valószínűségekre szorítkozik, s itt a leghetésest a megtörténttől el kell választanunk. A matematikai determinizmus e területen csak a valószínűségekre vonatkozik, tehát különbözik a laplace-i determinizmustól. Ha a determinizmus fogalmát leszűkítjük a laplace-ira, akkor elmondhatjuk, hogy a kvantummechanikában nincs determinizmus, de a kauzalitás megmarad. Ez Bohr álláspontja 1958-ban. Itt a komplementaritással csak a determinizmust állítja szembe, a kauzalitást nem. Fock véleménye szerint a valószínűségi leírás objektív. Mind az atomi tárgy, mind a megfigyelő eszköz (vagy a megfigyelő ember mint ideális kísérletező) az objektív valóság részét alkotják. Ezt a véleményt alakította ki Bohr is 1958-ban. Miután Fock megállapítja, hogy Bohrnak az ebben a kérdésben kialakított véleménye lényegében megegyezik a materializmus álláspontjával, a továbbiakban bírálja de Broglie iskolájának azt a törekvését, amely a kvantummechanikának egy klasszikus kinetikai magyarázatára irányul. Fock nem tartja érthetőnek, hogy de Brogliék elhagyták a valószínűségi magyarázat területét és más magyarázatot kerestek. De Brogliék a valószínűségi elméletet statisztikai elméletnek tekintik s arra töreksenek, hogy egy de-

terminista mechanizmust találjanak az atom alatti világban, olyat, hogy ennek az atom alatti világnak a mozgására alkalmazott statisztika átlagban azt az eredményt adja, amelyet a kvantumelmélet valószínűségére alapított statisztika ad. Másszóval tehát de Brogliék arra törek-szenek, hogy atom alatti méretekben egy olyan kinetikai elméletet alkossanak, amely a kvantummechanikát utánozza.

Fock, de Brogliék törekvését nem tartja helyesnek, először is azért, mert egy vilá-

gos és fizikailag megfigyelt jelenségekre alapított elméletet cserélnék fel egy bonyo-lult és tisztán spekulatív elmélettel. Fock véleménye szerint a valószínűségi elméle-tet a de Broglie-féle determinisztikus elmé-lettel nem lehet helyettesíteni. A lényeg az, amint megállapítja, hogy míg a klasz-szikus fizikában elhanyagolható volt egy befejezett tény és egy lehetséges tény kö-zötti különbség, ez az atomfizikában nem elhanyagolható. De Brogliék determinisz-tikus törekvése ezért nem lehet eredményes.

PHILOSOPHY OF SCIENCE 1960. 3. SZÁM

Mario Bunge: Az indukció helye a tudomány-ban

Indukción a szerző azt a nem demonst-ratív következtetésfajtát érti, amely az állítások (mind egyedi, mind generális állí-tások) általánosításából áll, az alátartozó esetek vizsgálata alapján. Meg kell külön-böztetnünk az indukció két típusát: az elsőfokú indukciót, amely a megfigyelt ese-tekből a legalacsonyabb szintű általánosítá-sokhoz vezet, és a másodfokú indukciót, amely az általánosítások általánosítása. Az elsőfokú indukció szükséges, bár nem elég-séges feltételei a következők: a) a szingulá-ris ítéletekben rögzített tényeknek meg-figyelt, aktuális és nem potenciálisan létező fenomenáknak kell lenniök. b) az általáno-sításban szereplő predikátumoknak sensu stricto megfigyelhetőeknek kell lenniök, ami az indukció köréből kizárja az ún. „nem instantiális” vagy „transzcendens” hipo-téziseket, amelyek „nem megfigyelhető” elméleti predikátumokat tartalmaznak (pl. „energia”, „kölesönhatás”, „ész” stb.) s amelyek döntő szerepet játszanak a tuda-mányban, mivel lehetővé teszik nemcsak az empirikus adatok összefüggését, hanem magyarázatát is.

Ami az általános hipotézisek *kialakulá-sát* illeti, az indukció itt szerepet játszhat, de szerepe nem eltűzandó. Annak a tétel-nek elfogadásához, hogy „minden fém jó vezető”, nem elégséges az induktív bizonyíték, hiszen ezen állítás a meg nem figyelt fémekre is vonatkozik, hanem arra is szük-ség van, hogy a fém kristályszerkezetének tanulmányozása meggyőzzön arról, hogy a „fém”-tulajdonság funkcionális kapcsola-tban van a „vezető” tulajdonságával, azaz hogy egy megfelelő *elmélet* követke-ztében képesek legyünk megérteni ezt a kap-csolatot.

Ami a tudományos hipotézisek *ellen-őrzését* illeti, az megtörténhet mind a neki megfelelő pozitív esetek induktív felsora-koztatásával, mind a belőle deduktíve le-

vonható következmények megcáfolására tett próbák kísérleti elvetésével. E kérdés vizsgálatakor figyelembe kell venni: 1. ma-gasabbfokú, teoretikus terminusokat tar-talmazó általánosítások közvetlen induk-tív ellenőrzése nem lehetséges (mivel nin-csenek megfigyelhető esetek). Az induktív ellenőrzés ilyen esetekben csak más, ala-csonyabbfokú általánosításokat tartalmazó hipotézisek, tételek segítségülvételével tör-ténik, tehát amit voltaképpen ellenőrzünk, nem az egy elszigetelten vett állítás, hanem gyakran különböző elméletekből vett fel-tételezések egész halmaza.

2. Minden tudományos hipotézisnek, még a legmagasabb szintűeknek is el kell vezetniük — a következtetéseik bármely bonyolult láncolatán keresztül is — első-fokú, instanciális hipotézisekhez, amelyek induktíve igazolhatók.

3. Az induktív megerősítés és a deduktív elvetés aszimmetrikusak: a második súlya nagyobb, mint az elsőé, egyetlen egy kedvezőtlen eset már cáfolat, míg a megfelelő ese-tek semmiféle felhalmozása nem vezet el a teljes bizonyításhoz. Azonban nem lehet őket elválasztani, mivel a kedvezőtlen eset fogalma csak a *kedvező* eset fogalmával való összehasonlításban nyer egyáltalán értele-met.

4. Sem a hipotézis elvetésére tett kísér-letek sikertelensége, sem az igazoló esetek tömege nem elégséges általában ahhoz, hogy a tudományos ismeretek teljesjogú részévé váljon. Ehhez ezen empirikus próbák mellett szükség van még a „teorifiká-ció” racionális próbájára is, arra, hogy az izolált általánosítás egy hipotetikus-deduk-tív rendszer egyik állításává váljon, le-vezethető, „megmagyarázható” legyen ma-gasabbfokú általánosításokból. Az éj és „nappal” ösidők óta megjegyzett váltako-zása nem elegendő ahhoz, hogy bebizonyít-suk: holnap is fel fog kelni a Nap. Ennyiben igaza volt Humenak. Azonban a naprend-szer dinamikus stabilitásának és a Nap termonukleáris stabilitásának vizsgálata

s úgyszintén a környező égitestek helyzetének és sebességének ismerete igen valószínűvé és megalapozottá teszi ezen vára-

kozásunkat. Az elmélet számára nyitva állnak a bizonyítás olyan területei, amelyeket a tiszta tapasztalat nem érhet el soha.

JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS 1960. 2. SZÁM

Leonard Krieger: Történelem és törvény a 17. században: Pufendorf

A tudományágak társadalmi fejlődése és a velük kapcsolatos intellektuális törekvés közt kapcsolat áll fenn: amikor egy-egy tudományág kivívta autonómiáját, ez az autonómia intellektuális uralomra törekszik. A szerző a 17. századbeli történettudományok helyzetét fejtegeti. Ekkor már lezajlott a reneszánsz államférfiak (Machiavelli, Guicciardini) tevékenysége, s a felvilágosodás (Voltaire, Gibbon, Herder) történetírása még a jövőé. A 17. században elsősorban a forrásokhoz nyúltak vissza és a segédtudományokra orientálódtak. Nagy fejlődés játszódtott le ugyanakkor a jog terén, a jog történeti értelmezésével. A kor legkiválóbb politikai történészei (de Thon, Bacon, Clarendon és Pufendorf) mind jogászok voltak. A jogászok a jog filozófiai vonatkozásával a természetjog világi tanai terén kerültek szembe, amely tanítások a 17. századbeli etika és politika terén egyaránt uralkodtak. E természetjognak két vonatkozása volt: egyrészt egyetemes jellegű magatartási szabályokat állított fel, másrészt felismerésük és alkalmazásuk konkrét funkcióját a különböző időszakokban és körülmények közt cselekvő emberekre bízta.

A 17. században még sokkal inkább, mint a 18.-ban a racionális igazságnak az empirikus igazsághoz való viszonya a tudomány elsődleges problémája volt. Pufendorf egyedülálló szerepet töltött be a történelem és a jog kiegyensúlyozása terén, nem annyira munkássága által (amely mindkét tudományágat felölelte), hanem sokkal inkább azáltal, hogy a kor intellektuális vonásait a leginkább reprezentálta (a geometria módszerének alkalmazása a jogra, a természetjogi tanítások nem forradalmi alkalmazása a pozitív jog és a politika területén, az ortodox vallásosság megőrzése párhuzamosan a természetjog és a humanista történelem tiszteletével stb.). Munkásságára az volt a legjellemzőbb, hogy a természetjog elveit egybeötölvözte a hagyományos pozitív jogokkal és intézményekkel. Ami az erkölcsöt illeti, itt nála éppúgy feltalálhatók a magából az észből származó racionális elvek vagy axiómák, mint a tapasztalati-kísérleti elvek. Párhuzamosan ezzel a felfogásával, a természetjog éppúgy az ész törvényein alapul, mint a fensőbb-

ség pozitív parancsán, éppúgy tartalmaz abszolút, mint feltételes kötelességeket. Történeti írásai az aktuális politikai eseményekre koncentráálódtak, véleménye szerint a történelem értéke elsősorban abban rejlik, mennyire tud hasznot hajtani a politikusok számára; azt tartotta, hogy a történész egyszerre legyen személytelen és elfogult. Nála a politika a jog és a történelem egybeesési pontját jelentette, mert a politika a természetjog rendszerén alapul és ugyanakkor felvázolja a történeti munkásság kereteit.

Pufendorf szerint a jogi igazság és a történeti egzisztencia igazsága a tudományok két különböző rendjéhez tartozott: ez utóbbi az ún. „véletlen igazságok” területének egy része. A történelem mellett a kinyilatkoztatott vallás is kívül esik a természetjogi rendszeren. Pufendorfnak nem állt szándékában a természetjog rendszere segítségével bármilyen változást is életre hívni kora társadalmában: elfogadta a kor intézményeit és a velük kapcsolatos eszmék racionalizálására törekedett. A diszciplínák racionalizálásával és az alkalmazásban tanúsított józansággal a 17. századbeli polgárságot képviselte. Fejlődésének két szakasza volt: először racionális jogi rendszerbe akarta foglalni a korabeli intézményeket, azután túlmént ezen a rendszeren, hogy közvetlenül a rendszerének alapját alkotó vallási és politikai szuverenitás problémáival foglalkozzék. E két szakasz közti különbségnek kevés köze van a racionalizmus és az empirizmus közti különbségtevéshöz, hiszen pl. a tevékenysége első szakaszához tartozó természetjogi rendszere egyszerre volt empirikus és racionális.

A jog, illetve a történelem megközelítésének különböző módját olymódon foglalta össze, hogy szerinte a már elkövetett erkölcsi tettek közti viszonyok alá vannak vetve a jogi tudományok általános elveinek, míg az ilyen tevékenységek végrehajtásának *folyamata* megismerhetetlen pusztán az általános törvény alkalmazásával. Tehát nem az empirizmus különböző fokairól, hanem a valóság két különböző rendjéről van szó: az egyik az egyetemes ész, a másik a különös ítélet területe. Történelem és erkölcsi jogszabály közt szakadék tátongott.

A szerző szerint a történeti érzék nem mindig a teológiai, metafizikai vagy erköl-

csi rendszerek oltalmazó határai közt fejlődött egészen ezeknek a rendszereknek felbomlásáig. Hiszen már Pufendorf is autonóm területként kezelte a történelmet és elméletileg korlátot emelt e rendszerek alkalmazhatósága elé. Helytelen ezt a tudományos sémát pusztán átmenetinek és ingatagnak tekinteni, mert abból a körülményből merített erőt, hogy az absztrakt principiumok, illetve a történelmi tények birodalmai nem vezethetők ugyan vissza egymásra, de egymással kapcsolatban állók. Ez a kapcsolat nemcsak abban az összefüggésben rejtett, amely a principiu-

mok és történeti specifikációik közt állt fenn, hanem abban az összefüggésben is, amely a racionálisan megalapozott életszférák és azon életszférák közt van, amelyek nem rendelkeznek ezzel a megalapozással (pl. történelem), de amelyekbe az átmenet lehetőségessé válik a racionális elvek közvetítésével. Így az ész területének megkülönböztetése, elkülönítése lehetőséget nyújtott Pufendorf számára a valóság különböző nemeinek felismeréséhez és annak az álláspontnak kialakításához, hogy a múltat és a transzcendenset a jelen szilárd bizonyossága köré lehet csoportosítani.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására :

1. Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos vagy helyi jellegű társaságok, illetve orgánumok története).
2. A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra, vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest I. Úri u. 51 — 53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

*A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága*

Ára: 10,—Ft

Előfizetés egy évre 32,— Ft

Folyóirat kiadványaink előfizethetők és számonként is vásárolhatók
a következő helyeken

Akadémiai könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztálya, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalat, Budapest VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760.